

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ

ΠΜΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Έρευνα και Συγγραφή

Θεόδωρος Ν. Τσέκος

A. ΟΡΙΣΜΟΙ 4

1. Τι είναι επιστημονική εργασία 4

2. Επίπεδα επιστημονικής εργασίας 5

2.α. Πτυχιακή εργασία 5

2.β. Μεταπτυχιακή εργασία 5

2.γ. Διδακτορική διατριβή 6

2.δ. Παραγωγική Έρευνα 6

B. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ 8

1. Δευτερογενής έρευνα 8

1.α Τα επιστημονικά άρθρα 8

1.β Ο Κατάλογος Επιστημονικών Παραπομπών (*Citation Index*) και ο Παράγοντας Επίδρασης (*Impact Factor*) των δημοσιευμένων άρθρων 9

1.γ Βιβλία και μονογραφίες 9

1.δ. Άλλες βιβλιογραφικού χαρακτήρα πηγές 10

1.ε Ημερήσιος και περιοδικός τύπος 10

2. Πρωτογενής έρευνα 11

2.α Ποσοτική και ποιοτική έρευνα 11

2.β Οι φάσεις της έρευνας 12

1. Καθορισμός του θέματος 12

2.Υποθέσεις εργασίας 12

3.Προσδιορισμός των πηγών και των μεθόδων προσέγγισης τους 14

4.Σχέδιο έρευνας 15

3. Πραγματοποίηση έρευνας 15

3.α. Η δευτερογενής έρευνα 15

3.β. Η πρωτογενής έρευνα 16

3.γ.Σύνταξη ερωτηματολογίου 17

Ανοιχτά και κλειστά ερωτηματολόγια 18

3.δ. Συνεντεύξεις 20

3.ε. Ομάδες διαλόγου και εστιασμού (*Discussion panels, focus groups*) 21

3.στ. Παρατήρηση 22

3.ζ. Ανάλυση διαδικασιών 23

Γ. ΣΥΓΓΡΑΦΗ 23

1. Πλάνο της εργασίας 24
2. Η εισαγωγή 25
3. Τα κεφάλαια 26
4. Τα συμπεράσματα 26
6. Τα υποβοηθητικά στοιχεία 28
 - 6.1 *Εξώφυλλο* 27
 - 6.2 *Δήλωση περί μη ευθύνης του ιδρύματος* 27
 - 6.3. *Περιεχόμενα* 28
 - 6.4. *Περίληψη* 29
 - 6.5. *Συνοτομογραφίες, γλωσσάριο* 29
 - 6.6. *Πίνακες, Διαγράμματα* 30
 - 6.7. *Index* 30
 - 6.8. *Υποσημειώσεις* 30
 - 6.9. *Παραπομπές* 31
 - Το ευρωπαϊκό σύστημα παραπομπών* 32
 - Το αμερικανικό σύστημα παραπομπών (σύστημα Harvard)* 38
 - 6.10. *Βιβλιογραφία* 40
 - 6.11. *Παραρτήματα* 44

Δ. Η ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ 44

1. Η παρουσίαση 45
2. Power-point και διαφάνειες 46
3. Η συζήτηση 47

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 48

A. ΟΡΙΣΜΟΙ

1. Τι είναι επιστημονική εργασία

Επιστημονική εργασία είναι η παραγωγή και επεξεργασία πληροφοριών που περιγράφουν πλήρως και ερμηνεύουν τεκμηριωμένα ένα σύνολο συναφών και συναρτημένων φαινομένων της φυσικής ή κοινωνικής πραγματικότητας.

Ως *φαινόμενα* ορίζουμε υλικά στοιχεία, αποτελέσματα ανθρώπινων ενεργειών, γεγονότα και υλικές και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.

Ένα γενικό σύνολο τέτοιων συναφών και συναρτημένων φαινομένων τα οποία καταγράφονται και ερμηνεύονται με κοινή μεθοδολογία, αποτελεί μια *επιστημονική πειθαρχία* (discipline) π.χ. Χημεία, Ιστορία, Πολιτική Επιστήμη, Μάνατζμεντ κλπ.

Ένα εξειδικευμένο υποσύνολο μιας επιστημονικής πειθαρχίας συνιστά έναν *επιστημονικό κλάδο* π.χ. Ανόργανη Χημεία, Μεσαιωνική Ιστορία, Εκλογική Συμπεριφορά, Διασφάλιση Ποιότητας.

Μια επιστημονική εργασία εκπονείται εντός ενός επιστημονικού κλάδου ή στο σημείο τομής περισσότερων επιστημονικών κλάδων (διεπιστημονικές εργασίες).

Ως *καταγραφή* των φαινομένων νοείται η λεπτομερής περιγραφή των στοιχείων που τα συγκροτούν με βάση εμπειρικό αποδεικτικό υλικό (εργαστηριακά ευρήματα, ερωτηματολόγια, ποσοτικά δεδομένα, παρατήρηση συμβάντων κλπ). Δίδεται δηλαδή απάντηση στο ερώτημα «τι ακριβώς συμβαίνει;»

Ως *ερμηνεία* των φαινομένων ορίζεται γενικά ο προσδιορισμός *σχέσεων αίτιου-αιτιατού* (δηλ. αιτίας-αποτελέσματος) μεταξύ των στοιχείων τους ή/και μεταξύ αυτών και άλλων ευρύτερων φαινομένων. Δίδεται δηλαδή απάντηση στα ερωτήματα «γιατί αυτό συμβαίνει;» αλλά και «τι συνέπειες προκαλεί αυτό που συμβαίνει στο ευρύτερο πεδίο μέσα στο οποίο εμφανίζεται;»

2. Επίπεδα επιστημονικής εργασίας.

Υπάρχουν πολλά διαδοχικά επίπεδα επιστημονικών εργασιών με διαφορετικές το καθένα απαιτήσεις.

2. α. Πτυχιακή εργασία

Στην *Πτυχιακή εργασία*, πρέπει κυρίως να αποδειχθεί η κατανόηση ενός συγκεκριμένου υπο-συνόλου ενός φυσικού ή κοινωνικού φαινομένου. Το υπο-σύνολο αυτό πρέπει να περιγραφεί στις λεπτομέρειές του (π.χ. κοινωνική πολιτική των ΟΤΑ), να καταδειχθούν οι σχέσεις του με τις λοιπές διαστάσεις του ευρύτερου φαινομένου στο οποίο εντάσσεται (π.χ. η σημασία της κοινωνικής πολιτικής στην γενικότερη λειτουργία των ΟΤΑ) και να ερμηνευθεί η λειτουργία και οι επιπτώσεις του σε ένα ευρύτερο πεδίο συναφών φαινομένων (π.χ. επιπτώσεις της κοινωνικής πολιτικής των ΟΤΑ στην ευρύτερη άσκηση κοινωνικής πολιτικής στην χώρα, σχέσεις της κοινωνικής πολιτικής με την τοπική ανάπτυξη κλπ). Τέλος, η πτυχιακή εργασία θα πρέπει να συνδέει μια γενικότερη μεθοδολογία ανάλυσης και ερμηνείας (θεωρητικό πλαίσιο: π.χ. τι είναι κοινωνική πολιτική) με ένα συγκεκριμένο πεδίο πρακτικής έρευνας (μελέτη περίπτωσης : π.χ. η κοινωνική πολιτική στον Δήμο τάδε)

2. β Μεταπτυχιακή εργασία

Στην *Μεταπτυχιακή εργασία* ισχύουν τα παραπάνω με την διαφορά ότι το υπο-σύνολο του φαινομένου που διερευνάται είναι ευρύτερο και συνθετότερο, οι λεπτομέρειες που θα πρέπει να καταγραφούν περισσότερες, το θεωρητικό πλαίσιο πιο πλούσιο, περισσότερο αναλυτικό και να καλύπτει σε αρκετό βαθμό τις διεθνείς διαστάσεις της σχετικής προβληματικής, η πρακτική έρευνα πιο σύνθετη και απαιτητική ενώ συχνά πρέπει να έχει συγκριτικό χαρακτήρα. Έμφαση δίδεται επίσης στην κριτική αξιολόγηση των ευρημάτων της πρακτικής έρευνας και σε αρκετές περιπτώσεις στην επεξεργασία πρακτικής πρότασης βελτίωσης της υφιστάμενης κατάστασης.

2. γ. Διδακτορική διατριβή

Στην *Διδακτορική διατριβή* υπάρχουν σημαντικές ποιοτικές και ποσοτικές διαφορές σε σχέση με τα παραπάνω. Το μελετώμενο υπο-σύνολο είναι ακόμη πιο ευρύ και σύνθετο στο βαθμό που μπορεί να αγκαλιάζει ένα φαινόμενο σε όλες του τις διαστάσεις (π.χ. Η εκπαίδευση προσωπικού στην Ελληνική Δημόσια Διοίκηση). Η μεθοδολογική ανάλυση (θεωρητικό μέρος) πρέπει να είναι εξαντλητική παρουσιάζοντας κατά το δυνατόν οτιδήποτε έχει γραφεί σχετικά με το θέμα σε διεθνές επίπεδο. Η πρακτική έρευνα μπορεί μεν να έχει και εστιασμένο χαρακτήρα (π.χ. η επιμόρφωση των υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών) αλλά σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να συνδυάζεται με συγκριτικά στοιχεία (π.χ. από αντίστοιχη επιμόρφωση σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες) έτσι ώστε από την ανάλυση να προκύπτουν *κανονικότητες*, δηλαδή συμπεράσματα με γενικότερη (χρονική, χωρική, τομεακή, μεθοδολογική) ισχύ στο συγκεκριμένο πεδίο. Το βασικότερο όμως στοιχείο που διαφοροποιεί την διδακτορική διατριβή από τα προηγούμενα (χαμηλότερα) επίπεδα επιστημονικών απαιτήσεων είναι η υποχρέωση παραγωγής *καινούριου γνώσης* στο συγκεκριμένο πεδίο. Μια διατριβή πρέπει να προσθέτει καινούργια γνώση: στοιχεία, ερμηνείες, μεθοδολογίες ταξινόμησης και ανάλυσης που δεν υπήρχαν πριν από την εκπόνησή της και που προκύπτουν από την πνευματική εργασία (έρευνα, ανάλυση, συνδυασμό, οργάνωση και ερμηνεία πληροφοριών και δεδομένων) του συγγραφέα.

Στις τρεις παραπάνω περιπτώσεις (πτυχιακές και μεταπτυχιακές εργασίες και διδακτορικές διατριβές) η εργασία θα πρέπει να αποδεικνύει όχι μόνο ότι ο συντάκτης της ελέγχει επαρκώς το αντικείμενο που πραγματεύεται αλλά και ότι γνωρίζει και εφαρμόζει με συνέπεια και την μεθοδολογία και τους κανόνες εκπόνησης επιστημονικής εργασίας. Και τούτο διότι είναι ακριβώς η πιστή τήρηση της μεθοδολογίας που διασφαλίζει τον επιστημονικό χαρακτήρα της εργασίας και την εγκυρότητα των συμπερασμάτων της.

2. δ Παραγωγική Έρευνα

Η συστηματική *Παραγωγική Έρευνα* τέλος οδηγεί μεν σε δημοσιεύσεις αλλά δεν έχει ως στόχο και ως επιστέγασμα την χορήγηση τίτλου σπουδών. Πραγματοποιείται, ατομικά ή/και, συνηθέστερα, συλλογικά, σε επαγγελματική ή ημι-επαγγελματική βάση μέσα από ειδικά ιδρύματα (ερευνητικά κέντρα), ως συμπληρωματική προς την διδασκαλία δραστηριότητα στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (σε συνδυασμό ενδεχομένως και με διδακτορικά ή και μεταπτυχιακά προγράμματα) ή μέσα από προγράμματα χρηματοδοτήσεων που εμπλέκουν ερευνητικά και

ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ενίοτε μη κερδοσκοπικούς και ιδιωτικούς φορείς κλπ. Σε αντίθεση με την ακαδημαϊκή έρευνα, που προσανατολίζεται στην ανάπτυξη και πιστοποίηση γνώσεων και δεξιοτήτων, η παραγωγική έρευνα στοχεύει στην ανάπτυξη της ικανότητας κατανόησης, πρόβλεψης και διασφάλισης αποτελεσμάτων.

Η έρευνα διακρίνεται σε *καθαρή* που στοχεύει στην κατανόηση βασικών και γενικών φαινομένων και την διατύπωση θεμελιωδών κανονικιοτήτων (αρχές, κανόνες) και σε *εφαρμοσμένη* η οποία χρησιμοποιώντας τις κανονικότητες που προκύπτουν από την καθαρή διερευνά την εξειδίκευση και πρακτική χρήση τους με σκοπό την διασφάλιση επιθυμητών αποτελεσμάτων σε συγκεκριμένα πεδία οικονομικής και κοινωνικής δράσης. Η καθαρή έρευνα αναζητεί κανονικότητες στις βαθύτερες και αφανείς σχέσεις των φαινομένων (σχέσεις αιτίου-αιτιατού) ενώ η εφαρμοσμένη στις σχέσεις των προφανών γεγονότων (σχέσεις ενέργειας-αποτελέσματος). Ως παράδειγμα αναφέρεται η καθαρή έρευνα της δυναμικής των ομάδων και των διαδικασιών μάθησης με κοινωνικά, ψυχολογικά και βιολογικά αναλυτικά εργαλεία. Τα συμπεράσματα της έρευνας αυτού του τύπου μπορούν στην συνέχεια να χρησιμοποιηθούν ως μεθοδολογικά εργαλεία για εφαρμοσμένη έρευνα για την ανάπτυξη προσωπικού και τον οργανωτικό ανασχεδιασμό στις επιχειρήσεις και τις δημόσιες υπηρεσίες.

Παρ' όλες τις σημαντικές διαφορές στοχεύσεων και απαιτήσεων τα διάφορα επίπεδα επιστημονικής εργασίας υπακούουν σε κάποιες ελάχιστες κοινές προϋποθέσεις *ευριστικού* χαρακτήρα (αντιδάνειο από το αγγλικό *heuristics* που με την σειρά του προέρχεται από το ελληνικό *ευρίσκω* =ανακαλύπτω, μαθαίνω, κατανοώ). Οι προϋποθέσεις αυτές διασφαλίζουν τον επιστημονικό χαρακτήρα μίας εργασίας διαφοροποιώντας την από την δοκιμαϊκή, δημοσιογραφική και λογοτεχνική γραφή.

B. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ.

Η εκπόνηση επιστημονικής εργασίας προϋποθέτει επιστημονική έρευνα. Η επιστημονική έρευνα διακρίνεται σε *δευτερογενή* και σε *πρωτογενή*.

1. Δευτερογενής έρευνα

Η *δευτερογενής έρευνα* είναι η διερεύνηση ήδη επεξεργασμένου υλικού. Συνηθέστερη μέθοδος δευτερογενούς έρευνας είναι η *βιβλιογραφική έρευνα* που συνίσταται σε εντοπισμό, μελέτη, ανάλυση, κριτική και συνδυαστική παρουσίαση θέσεων από δημοσιευμένα κείμενα. Δημοσιευμένα κείμενα είναι τα επιστημονικά *άρθρα* και *βιβλία*.

1.α Τα επιστημονικά άρθρα

Τα άρθρα για να μπορούν να χαρακτηριστούν επιστημονικά πρέπει να είναι δημοσιευμένα:

- Σε επιστημονικά περιοδικά με κριτές (peer reviewing) : τα υποψήφια προς δημοσίευση άρθρα αποστέλλονται από το περιοδικό ανωνύμως και κρίνονται από, άγνωστους στους συγγραφείς, έγκυρους επιστήμονες του πεδίου
- Σε συλλογικούς τόμους με επιστημονικούς επιμελητές (editors): ο/οι επιμελητής/τές που είναι συνήθως διαπρεπείς επιστήμονες του πεδίου επιλέγουν προσωπικά τους συγγραφείς του τόμου. Οι επιμελητές γράφουν συνήθως έναν πρόλογο οριοθέτησης του θέματος του τόμου και παρουσίασης των άρθρων που περιλαμβάνει καθώς ένα τελικό κεφάλαιο συνθετικών συμπερασμάτων. Οι συγγραφείς των άρθρων καλύπτουν επι μέρους πλευρές του γενικότερου θέματος
- Σε πρακτικά συνεδρίων με επιλογή κατόπιν κρίσεως από επιστημονική επιτροπή: οι ανακοινώσεις υποβάλλονται και κρίνονται είτε με το σύστημα των κριτών (peer reviewing) είτε από την επιστημονική επιτροπή του συνεδρίου που απαρτίζεται από διαπρεπείς επιστήμονες του πεδίου.

Οι κριτές, επιμελητές και μέλη επιτροπών συνεδρίων για να τεκμηριώνουν επιστημονική ιδιότητα πρέπει να ανήκουν στο διδακτικό προσωπικό ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων,

ή στο ερευνητικό προσωπικό ερευνητικών ιδρυμάτων, να είναι κάτοχοι διδακτορικών και να έχουν παρουσιάσει αξιόλογο διδακτικό ή/και ερευνητικό/συγγραφικό έργο.

1. β. Ο Κατάλογος Επιστημονικών Παραπομπών (*Citation Index*) και ο Παράγοντας Επίδρασης (*Impact Factor*) των δημοσιευμένων άρθρων.

Μεγάλη μερίδα της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας τα τελευταία χρόνια τεκμηριώνει την επιστημονικότητα μιάς δημοσίευσης με αναφορά στον Κατάλογο Επιστημονικών Παραπομπών (*Citation Index*) του τ. Ινστιτούτου Επιστημονικής Πληροφόρησης (*Institute for Scientific Information /ISI* και σήμερα *Thomson Scientific*). Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει 8.700 διεθνή περιοδικά που πληρούν τις προϋποθέσεις επιστημονικότητας εκ των οποίων τα 5.900 αφορούν τις θετικές και τα 1.700 τις κοινωνικές επιστήμες. Τα δημοσιευόμενα στα περιοδικά αυτά άρθρα σταθμίζονται με βάση τον λεγόμενο παράγοντα επίδρασης (*impactfactor*) που προκύπτει από την διαίρεση του αριθμού των αναφορών που γίνονται μέσα σε ένα έτος από άλλα περιοδικά του Καταλόγου σε άρθρα δημοσιευμένα σε συγκεκριμένο περιοδικό, επί του συνόλου των άρθρων που δημοσίευσε το δεδομένο περιοδικό την προηγούμενη διετία. Η ανάλυση αυτή δημοσιεύεται στο περιοδικό *Journal Citation Reports* και σε άλλες θεματικά εξειδικευμένες βάσεις δεδομένων. Η επιστημονικότητα της εργασίας ενός ερευνητή/ συγγραφέα προκύπτει συνεπώς από τον αριθμό των άρθρων που έχει δημοσιεύσει σε περιοδικά του Καταλόγου, σταθμισμένο με τον παράγοντα επίδρασης καθ' ενός από αυτά τα περιοδικά. Αν και η μεθοδολογία αυτή αντιμετωπίζει έντονη κριτική (περιθωριοποίηση των ριζοσπαστικών και εξαιρετικά καινοτόμων απόψεων, κυριαρχία της αγγλικής γλώσσας, μη συμπερίληψη άλλων μορφών εκδόσεων κλπ) και δεν θα πρέπει πράγματι να θεωρείται ότι η παγκόσμια επιστημονική παραγωγή εξαντλείται στα περιοδικά του Καταλόγου της *Thomson Scientific*, ο *impactfactor*, κυρίως χάρη στον μεγάλο αριθμό των αναλυόμενων περιοδικών, αποτελεί μια ένδειξη αναγνώρισης της βαρύτητας των θέσεων που διατυπώνει κάποιος συγγραφέας από την αντίστοιχη επιστημονική κοινότητα, άρα και ένδειξη τεκμηρίωσης της επιστημονικής ποιότητας της δουλειάς του.

1. γ Βιβλία και μονογραφίες

Εδώ αναφερόμαστε σε βιβλία ενός μόνο συγγραφέα. Η πρακτική της ατομικής συγγραφής βιβλίων αφορά περισσότερο ορισμένες επιστήμες και πολιτισμικές περιοχές και λιγότερο άλλες. Π.χ. είναι συνηθέστερη στην νομική επιστήμη στην ηπειρωτική Ευρώπη απ' ότι στην πληροφορική στις ΗΠΑ. Θα πρέπει να διακρίνουμε βασικά ανάμεσα στις μονογραφίες οι

οποίες θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με πολύ εκτεταμένα άρθρα και στα εγχειρίδια που έχουν κυρίως διδακτική λειτουργία.. Οι πρώτες αναλύουν εκτενώς ένα συγκεκριμένο ζήτημα, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα επιστημονικά άρθρα, αλλά σε μεγαλύτερη έκταση. Τα δεύτερα καλύπτουν συνοπτικά όλες τις διαστάσεις ενός ευρύτερου επιστημονικού πεδίου (π.χ. Μακροοικονομία). Τα εγχειρίδια συνήθως γράφονται για να εισαγάγουν προπτυχιακούς φοιτητές σε μια συγκεκριμένη θεματολογία και δεν παραπέμπονται ως τεκμηρίωση επιστημονικών θέσεων παρά μόνο σε πολύ ειδικές περιπτώσεις (π.χ. όταν γίνεται αναφορά σε μια γενική εικόνα ενός ζητήματος που είναι συμπληρωματικό και δευτερεύον στον ειδικότερο προβληματισμό μιάς επιστημονικής εργασίας).

1. δ. Άλλες βιβλιογραφικού χαρακτήρα πηγές

Στην δευτερογενή έρευνα εντάσσεται και η άντληση στοιχείων και πληροφοριών από εκθέσεις επιτροπών (π.χ. για την αναμόρφωση του ασφαλιστικού συστήματος) , συμβουλευτικές μελέτες (π.χ. μελέτες οργάνωσης συγκεκριμένων υπηρεσιών ή επιχειρήσεων), έρευνες κοινής γνώμης, εισηγητικές εκθέσεις νομοσχεδίων κλπ. Βιβλιογραφικά οι πηγές αυτές ταξινομούνται σε χωριστή παράγραφο και δεν πρέπει να αναμιγνύονται με τα βιβλία και τα άρθρα.

1. ε Ημερήσιος και περιοδικός τύπος

Η άντληση στοιχείων από εφημερίδες και περιοδικά βρίσκεται στα όρια της δευτερογενούς με την πρωτογενή έρευνα. Η συστηματική αποδελτίωση μιάς εφημερίδας ή μιάς κατηγορίας θεματικών δημοσιευμάτων σε διάφορα έντυπα και για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα είναι σαφέστατα πρωτογενής έρευνα, δηλαδή παραγωγή νέας πληροφορίας από ανεπεξέργαστο υλικό. Αντίθετα η παραπομπή σε απόψεις που δημοσιεύονται με μορφή άρθρου ή συνέντευξης αποτελεί μεν δευτερογενές υλικό με ιδιαίτερο όμως χαρακτήρα σε σχέση με τα επιστημονικά κείμενα. Κατ' αρχήν οι δημοσιογραφικές απόψεις δεν συνιστούν έγκυρη πηγή τεκμηρίωσης μιάς θέσης. Δημοσιογραφικές έρευνες και ρεπορτάζ που αναφέρονται σε γεγονότα μπορούν να αποτελέσουν συμπληρωματικές πηγές τεκμηρίωσης και πρέπει να χρησιμοποιούνται με προσοχή και επιφύλαξη. Π.χ. θα πρέπει η ακρίβεια ενός γεγονότος να διασταυρώνεται ει δυνατόν από δημοσιεύματα περισσοτέρων της μιάς εφημερίδων ή σε περίπτωση καταγγελίας θα πρέπει να αναζητείται πιθανή απάντηση των καταγγελλόμενων τις επόμενες ημέρες. Ρεπορτάζ που περιλαμβάνουν δηλώσεις προσώπων που εμπλέκονται άμεσα σε ένα γεγονός ή μία κατάσταση (π.χ. δηλώσεις κατοίκων για κάποιο πρόβλημα μιάς περιοχής) μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως

μαρτυρίες αλλά και πάλι με επιφύλαξη στο βαθμό που πρόκειται για μη δημόσια πρόσωπα η ύπαρξη και η άποψη των οποίων είναι δύσκολο να ελεγχθούν. Τέτοια δημοσιεύματα αποτελούν πηγές η αποδεικτική ισχύς των οποίων είναι περιορισμένη. Αντίθετα οι απόψεις δημοσίων προσώπων (π.χ. συνέντευξη ενός δημάρχου) μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μαρτυρίες προσώπων κύρους με μεγαλύτερη ισχύ τεκμηρίωσης. Άρθρα επιστημόνων που δημοσιεύονται στον τύπο μπορούν να παραπεμφθούν ως πηγές μόνο σαν λύση έσχατης ανάγκης (π.χ. όταν οι απόψεις αυτές δεν έχουν δημοσιευτεί σε έγκυρο επιστημονικό κείμενο).

Όλοι οι παραπάνω περιορισμοί είναι πολύ πιο αυστηροί στις επιστημονικές εργασίες αυξημένων απαιτήσεων (διδασκτορικά, μεταπτυχιακά) και λιγότερο αυστηροί (αλλά όχι ανύπαρκτοι) στις πτυχιακές.

2. Πρωτογενής έρευνα

Η πρωτογενής έρευνα, ειδικά στις κοινωνικές επιστήμες που μας ενδιαφέρουν εδώ, αφορά την συγκέντρωση μη επεξεργασμένου και δημοσιευμένου υλικού (συνεντεύξεις, ερωτηματολόγια, παρατήρηση γεγονότων, καταστάσεων και συμπεριφορών, στατιστικά δεδομένα, νομοθεσία, αρχειακό υλικό κλπ), την ταξινόμηση, συνδυαστική ανάλυση και ερμηνεία του με χρήση αντίστοιχων μεθοδολογιών.

Η πρωτογενής έρευνα σε συνδυασμό με δευτερογενές υλικό οδηγεί στην εξαγωγή *αιτιακών κανονικοτήτων* (δηλ. συστηματικά επαναλαμβανόμενων σχέσεων αιτίου-αποτελέσματος) για συγκεκριμένα φαινόμενα..

2. α. Ποσοτική και ποιοτική έρευνα

Η πρωτογενής έρευνα διακρίνεται σε *ποσοτική* και *ποιοτική*.

Η ποσοτική έρευνα βασίζεται σε μετρήσεις μαζικά επαναλαμβανόμενων φαινομένων (γεγονότα, απόψεις, συμπεριφορές) και στην εξαγωγή αιτιακών κανονικοτήτων (σχέσεων που ισχύουν κατ' αρχή σε κάθε συναφή περίπτωση) με τεχνικές στατιστικής ανάλυσης.

Η ποιοτική έρευνα βασίζεται σε συνεντεύξεις, ανάλυση κειμένων, μελέτες περιπτώσεων, παρατήρηση, ανάλυση αρχειακού υλικού κλπ τεχνικές που δεν βασίζονται σε μαζικές καταγραφές και σε ποσοτικά δεδομένα.

2. β Οι φάσεις της έρευνας

1. Καθορισμός του θέματος

Η έρευνα ξεκινά πάντα με τον *καθορισμό του θέματος* δηλαδή τον προσδιορισμό των φαινομένων που θα διερευνηθούν και την τοποθέτησή τους σε ένα συγκεκριμένο γνωστικό πεδίο, ή στην τομή περισσότερων γνωστικών πεδίων. Ο προσδιορισμός αυτός οδηγεί και στην διατύπωση του τίτλου της εργασίας.

Σε εργασίες αυξημένων απαιτήσεων πριν από τον προσδιορισμό των φαινομένων πραγματοποιείται μια βασική βιβλιογραφική έρευνα, δηλαδή μελέτη κάποιων αντιπροσωπευτικών κειμένων συναφών με το υπό διερεύνηση θέμα έτσι ώστε να διευκρινισθούν και να αποκρυσταλλωθούν οι βασικές συνιστώσες του.

2. Υποθέσεις εργασίας

Ο προσδιορισμός του θέματος οδηγεί στην διατύπωση των *υποθέσεων εργασίας*. Οι υποθέσεις εργασίας είναι παραδοχές για τα χαρακτηριστικά των φαινομένων που, σύμφωνα με τον προσδιορισμό του θέματος, πρόκειται να μελετηθούν, αλλά και για τις μεταξύ τους αιτιακές σχέσεις, παραδοχές τις οποίες διατυπώνει αποφαστικά (δηλαδή με θετικό τρόπο) ο εκπονών την εργασία. Την ισχύ των υποθέσεων αυτών ελέγχει στην συνέχεια με την έρευνα και την ανάλυσή του. Όλη η εργασία δηλαδή αποβλέπει στο να επιβεβαιώσει, διαψεύσει ή τροποποιήσει / επαναδιατυπώσει τις υποθέσεις αυτές.

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό η διατύπωση υποθέσεων εργασίας απαιτεί μία αυξημένη εξοικείωση με το θέμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα πρέπει να έχει προηγηθεί η βασική βιβλιογραφική έρευνα που αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο. Παράλληλα απαιτείται μία ερευνητική ωριμότητα και ένα επιστημονικό ήθος από τον ερευνητή που θα τον καταστήσουν ικανό να αποδεχθεί και να δημοσιοποιήσει τυχόν ευρήματα που προκύπτουν από την συλλογή και ανάλυση του υλικού του και τα οποία διαψεύδουν τις υποθέσεις του. Κάτι τέτοιο δεν είναι πάντα εύκολο διότι κάθε άνθρωπος —και όχι μόνον ο ερευνητής— προσεγγίζει τα φαινόμενα με τα οποία έρχεται σε επαφή, όχι ουδέτερα αλλά μέσα από μία σειρά από βαθύτερες αξιακού χαρακτήρα παραδοχές (δηλαδή θέσεις σχετικά με το τι είναι καλό ή κακό, σωστό ή λάθος κλπ). Αυτές οι αξιακές παραδοχές επηρεάζουν τις υποθέσεις εργασίας αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ο ερευνητής προσεγγίζει το υλικό του: τι θα θεωρήσει σημαντικό και τι δευτερεύον, τι θα κρατήσει

και θα εντάξει στο πρωτογενές ή δευτερογενές υλικό του και τι θα απορρίψει και δεν θα αναφέρει κλπ. Ο ερευνητής θα χρειαστεί να συγκρουστεί με την αυθόρμητη τάση που τον οδηγεί να χειριστεί το υλικό του με τρόπο που να επιβεβαιώνει τις υποθέσεις του και μέσω αυτών τις αρχές του.

Η δέουσα στάση εδώ είναι, κατ' αρχή, να διαχωρίζει κανείς, όσο αυτό είναι δυνατό, την πραγματολογική έρευνα από την κριτική ανάλυση. Στην πραγματολογική έρευνα να προσπαθεί να είναι 'αντικειμενικός' δηλαδή να συγκεντρώνει και να εκθέτει όλα τα στοιχεία (γεγονότα, συμπεριφορές, απόψεις) που βρίσκονται στο πεδίο που μελετά (και ανάλογα με το επίπεδο απαιτήσεων στο οποίο κινείται) και στα οποία η πρόσβασή του είναι εφικτή. Αυτή 'εξαντλητική' έρευνα διαφοροποιεί εξ άλλου την επιστημονική εργασία από την δημοσιογραφική ή δοκιμαϊκή προσέγγιση, που αποτελώντας έκφραση γνώμης, είναι επιλεκτικές στην καταγραφή του πραγματολογικού υλικού τους. Στην συνέχεια η κριτική ανάλυση του πραγματολογικού υλικού θα πρέπει να γίνεται από 'θέση', δηλαδή, ο ερευνητής θα πρέπει να καθιστά σαφές μέσα από ποιά αξιακή γωνία προσεγγίζει το υλικό του και με ποιά ιεράρχηση κριτηρίων το αναλύει και συμπεραίνει, εξουδετερώνοντας έτσι τον πειρασμό της αξιακής 'ουδετερότητας', που είναι σχεδόν πάντα ψευδεπίγραφη.

Ένας εναλλακτικός τρόπος διατύπωσης των υποθέσεων είναι τα *ερωτήματα*. Εδώ ο ερευνητής δεν αποφαινεται περί του τι ισχύει, δεν διατυπώνει δηλαδή με θετικό τρόπο τις παραδοχές του αλλά θέτει ερωτήματα σχετικά με το τι μπορεί να ισχύει. Ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονται τα ερωτήματα μπορεί να είναι διττός: ερώτημα με εναλλακτικές απαντήσεις ή ανοικτό ερώτημα. Στην πρώτη περίπτωση η διατύπωση παίρνει την μορφή «ισχύει αυτό ή εκείνο;». Στην δεύτερη περίπτωση: «τι συμβαίνει εδώ;». Η διατύπωση ερωτημάτων αντί υποθέσεων δημιουργεί λιγότερη πίεση στον ερευνητή, αν και δεν εξουδετερώνει τις αυθόρμητες τάσεις επαλήθευσης των αξιακών του παραδοχών. Το ότι διατυπώνονται δύο εναλλακτικές δεν σημαίνει ότι ο ερευνητής, έστω και μη συνειδητά, δεν θα προσπαθήσει να αποδείξει ότι ισχύει εκείνη που συμφωνεί με τις βαθύτερες πεποιθήσεις του. Ειδικά η διατύπωση ανοικτού ερωτήματος διευκολύνει τα πράγματα όταν το πεδίο είναι σχετικά αδιερεύνητο, τα άγνωστα δεδομένα πολλά άρα η εκ των προτέρων διατύπωση υποθέσεων δεν είναι εύκολη.

3. Προσδιορισμός των πηγών και των μεθόδων προσέγγισής τους

Παράλληλα με την διατύπωση των υποθέσεων προσδιορίζονται οι πηγές από τις οποίες θα αντληθούν πληροφορίες, δεδομένα και μεθοδολογικά εργαλεία (πχ. θεωρητικά μοντέλα). Οι πηγές αυτές όπως έχει προαναφερθεί είναι δευτερογενείς και πρωτογενείς. Οι δευτερογενείς αφορούν την βιβλιογραφία οι πρωτογενείς, ειδικά στην κοινωνική έρευνα, μπορεί να είναι:

- Πρόσωπα ή ομάδες που διασφαλίζουν έγκυρη μαρτυρία για γεγονότα ή καταστάσεις
- Αρχαικό υλικό όπως έγγραφα, αλληλογραφία κλπ
- Νομοθεσία, κανονισμοί
- Στατιστικά στοιχεία
- Άμεση εμπειρία του ερευνητή

Οι πηγές αυτές προσεγγίζονται με τις ακόλουθες μεθόδους:

- Συνεντεύξεις
- Ερωτηματολόγια
- Μελέτη αρχείων
- Ανάλυση κειμένων
- Παρατήρηση
- Πρωτογενείς μετρήσεις
- Στατιστική ανάλυση και ερμηνεία

Ο προσδιορισμός των πηγών σημαίνει λοιπόν την επιλογή των προσώπων που θα ερωτηθούν, κατ' αρχήν με βάση την ιδιότητά τους (πχ. υπαλλήλοι του τμήματος Α) και όχι ως φυσικά πρόσωπα, τις ομάδες στόχους στις οποίες θα απευθυνθούν ερωτηματολόγια, τα αρχεία που θα διερευνηθούν, τα στοιχεία που θα μετρηθούν πρωτογενώς (π.χ. συναλλασσόμενοι σε συγκεκριμένη υπηρεσία ανά ημέρα κλπ)

4. Σχέδιο έρευνας

Στην συνέχεια τα παραπάνω πρέπει να καταγραφούν σε ένα, περισσότερο ή λιγώτερο, σύντομο κείμενο, το *σχέδιο εργασίας* ή *σχέδιο έρευνας*, που θα αποτελέσει και την βάση έγκρισης της εργασίας από τους εποπτεύοντες : επιβλέποντα καθηγητή, τριμελή επιτροπή κλπ. Στο κείμενο αυτό θα πρέπει να περιλαμβάνεται μια βασική περιγραφή των υπό διερεύνηση φαινομένων, των ερωτημάτων εκκίνησης/ υποθέσεων εργασίας καθώς και μια αρχική βιβλιογραφία. Τα παραπάνω αποτελούν το πλαίσιο της πρώτης φάσης της εργασίας και υπόκεινται σε πιθανές τροποποιήσεις, εμπλουτισμό, διεύρυνση ή περιορισμό του θέματος, τροποποίηση υποθέσεων/ ερωτημάτων κλπ με βάση τις αρχικές επεξεργασίες.

3. *Πραγματοποίηση έρευνας*

3. a. Η δευτερογενής έρευνα

Η δευτερογενής έρευνα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, συνίσταται στον εντοπισμό, την μελέτη και την ανάλυση σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας. Η δευτερογενής προηγείται της πρωτογενούς (*πραγματολογικής, πρακτικής ή εμπειρικής*) έρευνας, αν και στην πράξη δεν μπορούν να διαχωρισθούν απόλυτα οι δύο φάσεις και θα χρειασθεί συχνά να επιστρέφει κανείς σε βιβλιογραφικές πηγές για να διευκρινίσει στοιχεία ή σημεία που ανακύπτουν από την εμπειρική αναζήτηση ή και κατά την φάση της συγγραφής ακόμη. Σε κάθε περίπτωση όμως η πρακτική, δευτερογενής, έρευνα δεν θα πρέπει να ξεκινά χωρίς να προηγηθεί ένα βασικό, περισσότερο ή λιγώτερο εκτεταμένο, διάβασμα.. Στην φάση αυτή ο ερευνητής επιδιώκει την καταγραφή όλων όσων έχουν ήδη ειπωθεί για το θέμα που πραγματεύεται. Προσπαθεί δηλαδή να κατανοήσει και να περιγράψει το τρέχον επίπεδο προόδου και κυρίαρχων απόψεων στο συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο (*state of the art*). Τα συμπεράσματα της πρωτογενούς έρευνας αποτελούν την βάση για την διατύπωση των υποθέσεων εργασίας. Εντοπίζουν ακόμα τα κενά στις σχετικές αναλύσεις ή τυχόν προϋπάρχοντα συμπέρασματα που μπορούν να διερευνηθούν εξειδικευμένα σε τοπικό επίπεδο (πχ. Ελλάδα). Δείχνουν δηλαδή προς ποιά κατεύθυνση θα πρέπει να στραφεί η εργασία προκειμένου να παράξει καινοτόμα ευρήματα και νέες ιδέες. Τέλος επιτρέπουν την επιλογή ή κριτική προσαρμογή των μεθοδολογιών διερεύνησης και ανάλυσης καθώς και των θεωρητικών σχημάτων ερμηνείας που θα χρησιμοποιηθούν στην εργασία. Η εκκίνηση της μελέτης γίνεται από τα βασικά πρόσφατα έργα γιατί εκεί καταγράφονται οι κύριες σύγχρονες τάσεις. Βασικά πρόσφατα έργα είναι εκείνα για τα οποία συναντά κανείς περισσότερες αναφορές σε πρώτη προσέγγιση του θέματος (συζητήσεις με

ειδικούς, τελευταίες εκδόσεις, κατάλογοι βιβλιοθηκών, ίντερνετ κλπ). Αποτελεσματικότερη για τον σκοπό αυτόν είναι η μελέτη άρθρων και συλλογικών έργων, διότι συνήθως εκεί δημοσιεύονται ταχύτερα οι πρόσφατες εξελίξεις σε σχέση με τις εκτεταμένες μονογραφίες (βιβλία ενός μόνο συγγραφέα). Στα παλαιότερα έργα προστρέχουμε επιλεκτικά για να επιβεβαιώσουμε ευρήματα και κανονικότητες ή να θεμελιώσουμε μεθοδολογίες. Στα κλασσικά έργα καταφεύγουμε σπανιότερα συνήθως για εμβάθυνση στα θεωρητικά/ ερμηνευτικά μοντέλα, ενώ οι θέσεις των κλασσικών επι του θέματος (πχ. θέσεις από το Οικονομία και Κοινωνία του Βέμπερ) μπορεί να προσεγγίζονται και δευτερογενώς, δηλαδή μέσω αναλύσεων τρίτων. Οι παραπομπές που συμπεριλαμβάνονται στα βασικά πρόσφατα έργα διευρύνουν την βιβλιογραφική έρευνα, επιτρέπουν δηλαδή τον εντοπισμό περισσότερων βιβλίων και άρθρων που άπτονται του θέματος. Στο σημείο αυτό ελλοχεύει ο κίνδυνος της υπερβολικής διεύρυνσης της βιβλιογραφίας και απαιτείται ο ερευνητής να θέτει και να τηρεί όρια με κριτήριο και την αναλογία μεταξύ δευτερογενούς και πρωτογενούς υλικού, δηλαδή επιβεβαιώνοντας ότι το βιβλιογραφικό υλικό που συγκεντρώνει θα έχει αντιστοιχιστεί με το εμπειρικό υλικό. Η βιβλιογραφική έρευνα από το διαδίκτυο και η παραπομπή σε διαδικτυακές πηγές είναι όχι μόνο έγκυρη και θεμιτή αλλά και απόλυτα αναγκαία. Σε κείμενα στα οποία βασίζεται ο ερευνητής μεθοδολογικά ή από τα οποία τεκμηριώνει εκτεταμένα την δική του ανάλυση απαιτείται μία λεπτομερέστερη ανάλυση. Η *ανάλυση κειμένου* θα πρέπει να περιλαμβάνει τα ακόλουθα σημεία: Ποιά η συγκεκριμένη επιχειρηματολογία στο κείμενο για το υπό πραγμάτευση θέμα και σε ποιά συμπεράσματα καταλήγει. Ποιά θέματα διερευνώνται βιβλιογραφικά. Ποιές θέσεις αποδίδονται σε ποιούς συγγραφείς. Ποιά κριτική (θετική ή αρνητική) ασκείται από το κείμενο και σε ποιές θέσεις και ποιούς συγγραφείς; Τέλος ποιά η κριτική του ερευνητή στις θέσεις που διατυπώνονται στο κείμενο.

3. β Η πρωτογενής έρευνα

Η πρωτογενής έρευνα που βασίζεται σε ερωτηματολόγιο απαιτεί κατ' αρχή μία καλύτερη και σαφέστερη οριοθέτηση των κατηγοριών προσώπων που θα ερωτηθούν, δηλαδή της *ομάδας-στόχου*. Ιδιαίτερη σημασία έχει η επιλογή του *δείγματος*, δηλαδή της υπο-ομάδας στην οποία θα διανεμηθεί το ερωτηματολόγιο. Σε ορισμένες περιπτώσεις όταν η ομάδα-στόχος είναι μικρή (π.χ. το προσωπικό της κοινωνικής υπηρεσίας ενός δήμου) τότε δεν εξάγεται δείγμα αλλά γίνεται προσπάθεια να ερωτηθούν όλοι. Από το δείγμα θα πρέπει να διασφαλίζεται η αντιπροσωπευτικότητα των απόψεων. Δηλαδή ότι αυτό που θα απαντήσουν οι πενήντα ερωτώμενοι θα αντανάκλα την αναλογία των απόψεων του συνολικού 'πληθυσμού' της ομάδας στόχου που μπορεί να περιλαμβάνει π.χ πέντε χιλιάδες άτομα. Συνήθως το δείγμα απαιτείται να είναι τυχαίο

έτσι ώστε ο τρόπος επιλογής να μην επηρεάζει τις απόψεις που καταγράφονται. Ένα τυχαίο δείγμα εξάγεται επι παραδείγματι με το να ερωτάται κάθε φορά ο τρίτος από τους διαδοχικά εισερχόμενους χρήστες μιάς δημόσιας υπηρεσίας. Σε άλλες περιπτώσεις η αντιπροσωπευτικότητα των απόψεων απαιτεί το δείγμα να είναι *στρωματοποιημένο*, δηλαδή να είναι δομημένο κατ' αναλογία των υπο-κατηγοριών στις οποίες υποδιαιρείται ο συνολικός πληθυσμός. Π.χ. αν στον συνολικό πληθυσμό το ποσοστό των γυναικών είναι 60% τότε το ίδιο να ισχύσει και στο δείγμα. Σε άλλες, τέλος, περιπτώσεις το δείγμα χρειάζεται να περιλαμβάνει εκπροσώπους μιάς συγκεκριμένης υπο-κατηγορίας του συνολικού πληθυσμού (π.χ. όσοι από τους νομαρχιακούς υπαλλήλους κατέχουν διδακτορικό ή μεταπτυχιακό) διότι τα χαρακτηριστικά και οι απόψεις της συγκεκριμένης κατηγορίας διερευνώνται. Στην περίπτωση αυτή έχουμε *δείγμα σκοπιμότητας*. Όταν το δείγμα είναι μικρό και δεν απαιτείται ιδιαίτερα η διασφάλιση τυχαιότητας αλλά και οι ερωτήσεις περιορισμένες, τότε η επιλογή μπορεί να γίνει εμπειρικά, αλλά και ανάλυση των απαντήσεων χειρογραφικά. Στην αντίθετη περίπτωση απαιτούνται από τον ερευνητή ειδικές γνώσεις στατιστικής που αν δεν υπάρχουν σκόπιμη είναι η συνεργασία με έναν στατιστικολόγο. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να αναφέρονται ρητά ο τρόπος συγκρότησης του δείγματος, τα κριτήρια επιλογής και αντιστοίχως να οριοθετείται η αντιπροσωπευτικότητα των ευρημάτων από το συγκεκριμένο δείγμα..

Το ερωτηματολόγιο μπορεί να συμπληρωθεί:

- Σε άμεση συνεργασία του ερευνητή με τον ερωτώμενο, όπου η συμπλήρωση μπορεί να γίνει:
 - ο Από τον ερευνητή που θέτει προφορικά τις ερωτήσεις και δίνει διευκρινίσεις
 - ο Από τον ερωτώμενο με διευκρινίσεις του ερευνητή Στην περίπτωση αυτή το δείγμα διασφαλίζεται ευκολότερα διότι ο ερευνητής συνεχίζει να αναζητά πρόθυμους ερωτώμενους έως ότου συμπληρωθεί ο εφικτός αριθμός, ενώ δεν απαιτείται η γνώση περαιτέρω στοιχείων (τηλέφωνα, διευθύνσεις), αφού η επαφή γίνεται με μετάβαση του ερευνητή στον χώρο εργασίας, εξυπηρέτησης κλπ.
- Με τηλεφωνική επικοινωνία του ερευνητή με τον ερωτώμενο, όπου η συμπλήρωση γίνεται απο τον ερευνητή που θέτει προφορικά τις ερωτήσεις και δίνει διευκρινίσεις. Η δυσχέρεια εδώ συνίσταται στην εξεύρεση των τηλεφωνικών αριθμών ειδικά όταν το δείγμα είναι εστιασμένο
- Με ταχυδρομική αποστολή
- Σε ηλεκτρονική μορφή

3. γ. Σύνταξη ερωτηματολογίου

Η σύνταξη του ερωτηματολογίου είναι σημαντικό κομμάτι της ερευνητικής εργασίας διότι η δομή του και η διατύπωση των ερωτήσεων επηρεάζει την ποιότητα του υλικού που προκύπτει και των συμπερασμάτων που μπορούν να εξαχθούν από αυτό. Ένα ερωτηματολόγιο μπορεί να είναι ανοικτό ή κλειστό. Ανοικτό λέγεται όταν δεν προσφέρονται στον ερωτώμενο εναλλακτικές απαντήσεις για να επιλέξει αλλά απλά του τίθεται η ερώτηση και καλείται να απαντήσει ελεύθερα σε αυτήν. Κλειστό, αντίθετα, είναι όταν του δίνονται συγκεκριμένες απαντήσεις και αυτός καλείται να επιλέξει μία από αυτές.

Ανοικτά και κλειστά ερωτηματολόγια

Το ανοικτό ερωτηματολόγιο σπάνια χρησιμοποιείται διότι η ανάλυσή του είναι δύσκολη αφού από την ελεύθερη διατύπωση που θα χρησιμοποιήσει ο κάθε ερωτώμενος θα πρέπει στην συνέχεια να εξαχθούν από τον ερευνητή τυποποιημένες απαντήσεις. Η χρησιμότητά του είναι μεγαλύτερη σε αδιερεύνητα πεδία όπου ο στόχος είναι να καταγραφούν στοιχεία (πρωτογενείς πληροφορίες). Στις περιπτώσεις που το πεδίο είναι αδιερεύνητο και υπάρχει δυσκολία να διατυπωθούν οι κατάλληλες ερωτήσεις μπορεί να προηγηθούν κάποιες πιλοτικές συνεντεύξεις ή πιλοτικές ομαδικές συζητήσεις (discussion panel) με πρόσωπα από την ομάδα-στόχο για να σχηματισθεί μία σαφέστερη εικόνα του πεδίου.

Στο κλειστό ερωτηματολόγιο πολύ σημαντική είναι η διατύπωση τόσο της ερώτησης όσο και των εναλλακτικών απαντήσεων. Και οι μιν και οι δε πρέπει να είναι σύντομα διατυπωμένες, απλές και κατανοητές. Δεν πρέπει να προκαλείται καμμία αμφιβολία στον ερωτώμενο για το νόημά τους, ούτε να επιδέχονται πολλές ερμηνείες. Για να εξασφαλιστεί η σαφήνεια του ερωτηματολογίου καλό θα ήταν να δοκιμαστεί πριν από την χρήση του. Αυτό επιτυγχάνεται πχ. με το να δοθεί πιλοτικά προς συμπλήρωση σε μικρό αριθμό ατόμων από την ομάδα στόχο και να διορθωθεί στα σημεία που παρουσιάζει δυσχέρειες κατανόησης, να περιοριστεί ο αριθμός των ερωτήσεων κλπ. Κάθε ερωτηματολόγιο ξεκινά με τα δημογραφικά στοιχεία του ερωτώμενου: φύλο, ηλικία, επίπεδο σπουδών, επάγγελμα, χρόνια προϋπηρεσίας κλπ. Τα δημογραφικά στοιχεία επιλέγονται με κριτήριο την σκοπιμότητα διερεύνησης των διαφορών στις απόψεις με βάση το στοιχείο αυτό. Π.χ. αν υπάρχουν διαφορές απόψεων στην συγκεκριμένη ερώτηση μεταξύ νέων και ηλικιωμένων, ανδρών και γυναικών κλπ. Το ερωτηματολόγιο πρέπει τέλος να είναι συνολικά σύντομο (1 -2

σελίδες) και μόνο αν έχει διασφαλιστεί αυξημένη διαθεσιμότητα των ερωτώμενων (πχ συμπλήρωση στα πλαίσια ενός σεμιναρίου) μπορεί να είναι εκτεταμένο.

Ο αριθμός των εναλλακτικών απαντήσεων πρέπει επίσης να είναι περιορισμένος. Χαρακτηριστικοί τύποι τέτοιων απαντήσεων τις οποίες ο ερωτώμενος πρέπει απλά να τσεκάρει είναι:

- Ναι- Όχι,
- Πολύ- Λίγο- Καθόλου κλπ.

Μπορεί επίσης να δίδονται δύο περισσότερο περιγραφικές απαντήσεις προκειμένου να επιλεγεί μία από αυτές.

Τέλος μπορεί να δίδεται μιά ποσοτική κλιμάκωση του τύπου:

- « Επιλέξτε 1-2-3-4-5 όπου το 1 σημαίνει καθόλου και το 5 πάρα πολύ».

Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να τίθενται και ερωτήσεις ελέγχου, δηλαδή δύο ή περισσότερες ερωτήσεις συναφείς στην ουσία τους αλλά διαφορετικές στην διατύπωσή τους, ακόμα και στο θέμα τους, με τρόπο που η επιλογή μιάς συγκεκριμένης απάντησης στην μία να συνεπάγεται υποχρεωτική επιλογή μιάς άλλης συγκεκριμένης απάντησης στην δεύτερη ερώτηση προκειμένου η άποψη του ερωτώμενου να είναι συνεκτική και οι θέσεις του συνεπείς και όχι αντιφατικές. Π.χ.

1. Πιστεύετε ότι χρειάζεται να διευρυνθεί ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης
Α. Ναι Β. Όχι

2. Θεωρείτε ότι οι τρέχουσες αρμοδιότητες των ΟΤΑ είναι:
Α. Επαρκείς, Β. Λιγότερες απο ότι πρέπει Γ. Πολύ αυξημένες.

Στο παράδειγμά μας η επιλογή της απάντησης Α. στην πρώτη ερώτηση επιβάλλει λογικά την επιλογή της απάντησης Β. στην δεύτερη. Αντίθετα, η επιλογή της Β στην πρώτη οδηγεί υποχρεωτικά στον αποκλεισμό της απάντησης Β στην δεύτερη. Αν δεν πληρούνται αυτές οι λογικές προϋποθέσεις τότε είτε η διατύπωση των ερωτήσεων δεν είναι σαφής, είτε οι ερωτώμενοι δεν έχουν συγκεκριμένη άποψη για το ζήτημα και απαντούν με τυχαίο τρόπο.

Οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων αποτελούν ανεπεξέργαστα ποσοτικά στοιχεία που θα πρέπει να υποστούν αρχικά ποσοτική και στην συνέχεια ποιοτική ανάλυση. Η ποσοτική ανάλυση δεν δίνει αυτοτελώς πληροφορία αλλά αποτελεί προστάδιο της ποιοτικής ανάλυσης. Σε μικρά δείγματα

(10-50 απαντήσεις) η ποσοτική ανάλυση (που συνίσταται, με μία απλή διατύπωση, στην εκτίμηση του ποσοστού των διαφόρων απαντήσεων επί του συνόλου) μπορεί να γίνει ακόμα και χειρογραφικά ή συνήθως με απλές εφαρμογές όπως το Excell. Η ανάλυση αυτή αποτυπώνεται σε πίνακες και διαγράμματα (ιστογράμματα, πίττες κλπ) που είναι ευκολότερα κατανοητά. Σε περιπτώσεις που το δείγμα είναι μεγάλο (μεγαλύτερο των 100) και απαιτούνται πολλαπλοί συσχετισμοί μεταβλητών και εξαγωγή κανονικοτήτων (π.χ. πως απαντούν στην ερώτηση X όσοι απαντούν με συγκεκριμένο τρόπο στην ερώτηση Ψ) η ποσοτική ανάλυση πρέπει να γίνει με εξειδικευμένα στατιστικά εργαλεία (π.χ. SPSS) και αντίστοιχη τεχνογνωσία. Η ποιοτική ανάλυση ποσοτικών στοιχείων βασίζεται στην ποσοτική επεξεργασία η οποία και παρατίθεται εντός του κειμένου, συνήθως με μορφή τελικών πινάκων ή συνηθέστερα διαγραμμάτων, ενώ η αναλυτική επεξεργασία μπορεί να συμπεριληφθεί στα παραρτήματα. Η ποιοτική ανάλυση συνίσταται στην ερμηνεία των ποσοτικών ευρημάτων και στην εξαγωγή συμπερασμάτων σε σχέση με τις υποθέσεις εργασίας της έρευνας. Ενώ η ποσοτική ανάλυση μπορεί να γίνει με την βοήθεια εξειδικευμένου συνεργάτη (στατιστικού) η ποιοτική ανάλυση γίνεται αποκλειστικά από τον ερευνητή διότι από εκεί προκύπτει η προστιθέμενη επιστημονική αξία της εργασίας.

3. δ. Συνεντεύξεις.

Οι συνεντεύξεις αποτελούν εργαλείο ποιοτικής έρευνας. Βασίζονται στο ότι η ιδιότητα του συνεντευξιαζόμενου διασφαλίζει όχι τόσο την μαζική αντιπροσωπευτικότητα των απόψεων (όπως η ποσοτική έρευνα) όσο την εγκυρότητα των πληροφοριών. Π.χ. η συνέντευξη με έναν πρώην δήμαρχο για τα προβλήματα συνεργασίας μεταξύ αιρετών και υπαλλήλων του δήμου του.

Οι συνεντεύξεις για να είναι αποτελεσματικές πρέπει να είναι σχεδιασμένες (ή αλλιώς *δομημένες*). Πρέπει δηλαδή ο ερωτών να έχει ένα σαφές σχέδιο του ποιές συγκεκριμένες πληροφορίες θέλει να εκμαιεύσει από τον ερωτώμενο, και όχι απλώς μια γενική ιδέα του θέματος που θα συζητήσει μαζί του. Διαφορετικά υπάρχει ο κίνδυνος την κατεύθυνση της συζήτησης να την επιβάλλει ο ερωτώμενος ο οποίος συνήθως αγνοεί τι ακριβώς θέλει να μάθει ο ερωτών, ενώ αντίθετα επιδιώκει να πεί κάποια πράγματα που απασχολούν τον ίδιο.

Η δομημένη συνέντευξη μπορεί να βασίζεται σε συγκεκριμένες ερωτήσεις με δεδομένη διαδοχική σειρά ή -σε μια πιο χαλαρή μορφή- σε συγκεκριμένα θέματα τα οποία θα πρέπει να συζητηθούν, ιεραρχημένα κατά σειρά σπουδαιότητας και συνεπώς ως προς τον χρόνο που πρέπει να αφιερωθεί στο καθένα από αυτά, όχι όμως με δεσμευτική διαδοχική σειρά. Στην δεύτερη αυτή περίπτωση υπάρχει μεγαλύτερη ευελιξία στην συζήτηση, ευελιξία που είναι απαραίτητη για να αισθανθεί ο

ερωτώμενος άνετα, να εμπιστευθεί και να συνεργασθεί με τον ερωτώντα.

Καλό είναι γενικά οι ερωτήσεις να μην είναι πιεστικές και ο ερωτώμενος να μην διακόπτεται μόλις αρχίσει να αναφέρεται σε κάτι που εκ πρώτης όψεως δεν ενδιαφέρει τον ερωτώντα. Αντίθετα αφού ο ερωτώμενος αφηθεί να «εκτονωθεί» για λίγο μιλώντας για κάτι που του φαίνεται σημαντικό, θα πρέπει ο ερωτών να επαναφέρει την συζήτηση στην επιθυμητή κατεύθυνση με διακριτικό τρόπο. Αυτό σημαίνει ότι δεν πρέπει να φανεί ότι η παρέμβαση (τα όσα εκτός θέματος λέει ο ερωτώμενος) είναι αδιάφορη για των ερωτώντα. Καλό είναι να επιχειρήσει την επιστροφή στο βασικό θέμα ξεκινώντας από κάτι που ειπώθηκε έστω και εκτός θέματος: π.χ. να σχολιάσει ένα σημείο από τα «εκτός θέματος» και να το συνδέσει με το ενδιαφέρον ζήτημα.

Μαγνητοφώνηση της συνέντευξης επιτρέπεται μόνο με ρητή συμφωνία του ερωτώμενου. Γενικά πάντως το μαγνητόφωνο γεννά επιφυλακτικότητα. Καλύτερα λοιπόν να κρατούνται σημειώσεις αλλά με συνοπτικό και σύντομο τρόπο, όχι κατά λέξη, για να αποφεύγονται οι καθυστερήσεις και οι διακοπές στον ειρμό της σκέψης του συνεντευξιαζόμενου.

Η επικοινωνία πριν την συνέντευξη και η καλή εικόνα που θα δοθεί σ' αυτόν που προσεγγίζουμε είναι πολύ σημαντική για την τελική επιτυχία. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να τονίζεται ότι τα όσα ειπωθούν θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς χωρίς να εκθέσουν τον συνεντευξιαζόμενο και ότι δεν πρόκειται να δημοσιοποιηθεί κάτι που εκείνος δεν επιθυμεί. Πρέπει να δίνεται επίσης έμφαση στην χρησιμότητα που θα έχουν οι απόψεις και οι πληροφορίες που θα δώσει και η σημασία τους για την επιτυχία της εργασίας.

Το κριτήριο της εύκολης πρόσβασης σε πρόσωπα με έγκυρη άποψη αλλά και προθυμία συνεργασίας με τον ερευνητή είναι καθοριστικό .

3. ε. Ομάδες διαλόγου και εστιασμού (*Discussion panels, focus groups*)

Πρόκειται για ενδιάμεσες τεχνικές που συνδυάζουν στοιχεία συνεντεύξεων και ερωτηματολογίων. Βασίζονται σε αντιπροσωπευτικές του διερευνώμενου πληθυσμού ομάδες οι οποίες καλούνται εφ' άπαξ ή περιοδικά να συζητήσουν με τον ερευνητή ή/και μεταξύ τους ή/και να απαντήσουν σε συγκεκριμένες λεπτομερείς ερωτήσεις. Η διερεύνηση ομάδων επιτρέπει την λεπτομερέστερη ανάλυση και συζήτηση που δεν είναι εφικτές με ερωτηματολόγιο αλλά και διασφαλίζει μιá μαζικότητα που δεν προσφέρουν οι συνεντεύξεις. Όταν πρόκειται για ομάδα διαλόγου προστίθεται

η δυνατότητα της παρατήρησης και μελέτης και των διαδράσεων μεταξύ των μελών του δείγματος την οποία καταγράφει ο ερευνητής, στο μέτρο που του είναι χρήσιμη. Οι τεχνικές αυτές που έχουν ανθρωπολογική-εθνογραφική ρίζα, χρησιμοποιούνται εκτενώς στις έρευνες μάριετινγκ, αλλά και, πρόσφατα, στην διοικητική επιστήμη, ειδικά στην εφαρμοσμένη έρευνα για την λήψη αποφάσεων και τον σχεδιασμό δημόσιων πολιτικών με χρήση ομάδων διαλόγου πολιτών (citizens panels). Μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθούν ως πιλοτικά εργαλεία διερεύνησης πεδίου πριν από την σύνταξη ερωτηματολογίου.

3. στ. Παρατήρηση.

Η τεχνική αυτή προέρχεται από το πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας και συνίσταται στην προσωπική συμμετοχή του ερευνητή σε μια διαδικασία που του επιτρέπει να παρατηρήσει άμεσα και να καταγράψει γεγονότα, συμπεριφορές, αντιδράσεις. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η καταγραφή διαδικασιών, ενεργειών και συμπεριφορών υπαλλήλων και συναλλασσόμενων σε μια υπηρεσία ενός δήμου από έναν φοιτητή κατά την διάρκεια της πρακτικής του άσκησης.

Σημαντικό είναι το στοιχείο της μη παρέμβασης του ερευνητή-παρατηρητή στις διαδικασίες που παρατηρεί. Θα πρέπει δηλαδή να καταγράφει τα πράγματα όπως θα συνέβαιναν χωρίς την δική του παρουσία, πχ. δεν θα πρέπει να επηρεάζει τους προσερχόμενους πολίτες με τρόπο που να αλλάζουν την συνηθισμένη συμπεριφορά τους, τουλάχιστον όσο διαρκεί η φάση της παρατήρησης-καταγραφής.

Καλό θα είναι κατά την διάρκεια της παρατήρησης να κρατώνται σύντομες σημειώσεις, αν αυτό είναι εφικτό, και στο τέλος της ημέρας (διότι αλλιώς υπάρχει κίνδυνος να ξεχαστούν σημαντικά στοιχεία) συντάσσεται ένα αναλυτικό κείμενο αποτύπωσης των συμβάντων με γεγονότα, παρατηρήσεις και σχόλια, δηλαδή ένα είδος ημερολογίου παρατήρησης.

Πρόκειται και πάλι για μια τεχνική ποιοτικής έρευνας τα συμπεράσματα της οποίας δεν μπορούν να γενικευθούν ως κάτι που ισχύει συνολικά αλλά μόνο για το πεδίο παρατήρησης και ενδεχομένως για την διατύπωση ευρύτερων υποθέσεων και μεθοδολογικών παρατηρήσεων.

3. ζ. Ανάλυση διαδικασιών.

Σε επιστημονικές εργασίες με διοικητικό προσανατολισμό η καταγραφή και ανάλυση διοικητικών διαδικασιών σε πολλά επίπεδα (συμπεριλαμβανομένων και των διαδικασιών λήψης αποφάσεων) αποτελεί συνήθως κομβικό στοιχείο της όλης προσπάθειας.

Για μια τέτοια ανάλυση απαιτούνται ειδικές γνώσεις που εξασφαλίζονται είτε με παρακολούθηση ενός μαθήματος «Οργάνωση» (οργανωτική θεωρία και τεχνικές), είτε με αντίστοιχη μελέτη εγχειριδίων σε οργανωτικά θέματα.

Στόχο της ανάλυσης διαδικασιών αποτελεί ο εντοπισμός και η αποτύπωση των διαδοχικών ή παράλληλων αλλά πάντα συμπληρωματικών ενεργειών που οδηγούν στην παραγωγή ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος.

Η ανάλυση διαδικασιών ξεκινά από την οριοθέτηση του ευρύτερου οργανωσιακού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο παράγονται συγκεκριμένα αποτελέσματα, ο εντοπισμός και η γραφική αποτύπωση των βημάτων που οδηγούν στα αποτελέσματα αυτά και η κριτική ανάλυση της διαδικασίας προκειμένου να εντοπισθούν τα τρωτά της σημεία.

Η καταγραφή των διαδικασιών γίνεται με συνεντεύξεις με πρόσωπα-κλειδιά του οργανισμού, με χρήστες των υπηρεσιών, με μελέτη νομοθεσίας, εσωτερικών κανονισμών, ανάλυση χρησιμοποιούμενων εντύπων, παρατήρηση κλπ. Η αποτύπωσή τους γίνεται με ειδικά *διαγράμματα ροής εργασίας* (flow charts). Σήμερα υπάρχουν διαθέσιμα ειδικά πακέτα λογισμικού που επιτρέπουν τον σχεδιασμό flow charts.

Η ανάλυση διαδικασιών είναι μια ειδική μεθοδολογία που συνδυάζει ποσοτικά και ποιοτικά εργαλεία δίνοντας έμφαση στην τυποποίηση και την ταξινόμηση.

Γ. ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Η ολοκλήρωση της έρευνας οδηγεί στην συγγραφή. Ορισμένοι προτιμούν να γράφουν κάθε κεφάλαιο ή ενότητα αμέσως μετά την ολοκλήρωση του αντίστοιχου μέρους της έρευνας και ανάλυσης. Αυτός ο τρόπος συγγραφής επιτρέπει την επικέντρωση στην προβληματική του συγκεκριμένου τμήματος της εργασίας, και μάλιστα σε μια περίοδο όπου η ενασχόληση με τα

σχετικά ζητήματα είναι πρόσφατη, πράγμα σημαντικό σε περιπτώσεις όπου η έρευνα είναι σύνθετη και συμπεριλαμβάνει διαφορετικές διαστάσεις και μεθοδολογίες. Μπορεί όμως να οδηγήσει σε προβλήματα ανομοιομορφίας του συνολικού κειμένου.

Ο εναλλακτικός τρόπος είναι η συγγραφή του κειμένου όχι τμηματικά αλλά συνολικά, μετά την ολοκλήρωση της έρευνας. Εδώ τα θετικά και τα αρνητικά είναι αντίστροφα: διασφαλίζεται η ομοιομορφία του κειμένου και η καλύτερη σύνδεση των διαφόρων μερών του αλλά απαιτείται ενδεχομένως αλλαγή οπτικής και τρόπου σκέψης από κεφάλαιο σε κεφάλαιο.

Τα βήματα της συγγραφής είναι τα ακόλουθα:

1. Πλάνο της εργασίας

Κατ' αρχήν διαμορφώνεται το τελικό πλάνο της εργασίας με βάση συνήθως το αρχικό πλάνο της έρευνας και τις πιθανές τροποποιήσεις που έχουν προκύψει στην διάρκειά της. Ένα τυπικό πλάνο εργασίας είναι το ακόλουθο:

- 1 Εξώφυλλο
- 2 Περιεχόμενα.....
- 3 Περίληψη
- 4 Συντομογραφίες
- 5 Πίνακες.....
- 6 Διαγράμματα
- 7 Εισαγωγή

8 Μέρος Α

Κεφάλαιο 1 :

1.1 Παράγραφος Α

.1.1 Υποπαράγραφος Α .1.2 Υποπαράγραφος Β

.2 Παράγρ. Β.....

Κεφάλαιο 2 :

.3 Παράγραφος Α.....

.3.1 Υποπαράγραφος Α .3.2

Υποπαράγραφος Β .4

Παράγρ. Β

8. Μέρος Β

Κεφάλαιο 1 :

1.1 Παράγραφος Α

Κλπ., κλπ.....

9. Συμπεράσματα και Προτάσεις.....

10. Βιβλιογραφία

11. Index.....

12. Παραρτήματα

Από τα παραπάνω, τα σημεία 1-6 και 10-11 διαμορφώνονται μετά την ολοκλήρωση της συγγραφής.

Μέρη χρειάζονται μόνον όταν η εργασία είναι εκτεταμένη και διακρίνονται με σαφήνεια μεγάλες ενότητες. Σε αντίθετη περίπτωση η υποδιαίρεση γίνεται απ' ευθείας σε κεφάλαια.

Η υποδιαίρεση των κεφαλαίων σε παραγράφους και υπο-παραγράφους δεν είναι, επίσης, υποχρεωτική και γίνεται μόνον αν τα κεφάλαια είναι εκτεταμένα ή περιλαμβάνουν σαφή υποθέματα.

2. Η εισαγωγή

Η εισαγωγή, όσο και αν φαίνεται παράδοξο καλό είναι να γράφεται μετά την ολοκλήρωση του κύριου κορμού της εργασίας. Και τούτο διότι ο στόχος της είναι να δώσει μια σύντομη συνολική εικόνα των στόχων και της προβληματικής της εργασίας και των επί μέρους τμημάτων της (μέρη, κεφάλαια). Η εικόνα αυτή ολοκληρώνεται μόνο μετά την οριστικοποίηση του κειμένου. Στην εισαγωγή εκτίθεται επίσης η ερευνητική και αναλυτική μεθοδολογία και, ενδεχόμενα, τα θεωρητικά μοντέλα που χρησιμοποιήθηκαν, οι πιθανές δυσκολίες στην έρευνα κλπ. Στην εισαγωγή, τέλος, μπορούν να συμπεριληφθούν, πιθανές ευχαριστίες σε πρόσωπα που βοήθησαν στην ολοκλήρωση της εργασίας.

3. Τα κεφάλαια

Τα κεφάλαια πρέπει να είναι ομοιογενή και να πραγματεύονται ολοκληρωμένα ένα οριοθετημένο υπο-σύνολο της εργασίας. Τα πρώτα κεφάλαια αφιερώνονται συνήθως στα θεωρητικά ζητήματα και ακολουθεί στα επόμενα η παρουσίαση της εμπειρικής έρευνας και των συμπερασμάτων της. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου, ειδικά σε μεγάλες εργασίες καλό είναι να συνοψίζονται τα βασικά σημεία.

Μια τυπική δομή κεφαλαίων σε μια εργασία διοικητικού προσανατολισμού είναι η εξής:

- Θεωρητικό κομμάτι όπου επεξηγούνται οι έννοιες που θα χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση που ακολουθεί. Πχ. Τι είναι οργάνωση, ποιες διαστάσεις περιλαμβάνει, γιατί τα θέματα οργάνωσης είναι σημαντικά για την λειτουργία ενός φορέα, ποιες οι σημαντικότερες θεωρίες οργάνωσης, πιθανή κριτική σε αυτές, υιοθέτηση μιάς μεθοδολογίας για την οργανωτική ανάλυση ενός φορέα κλπ..
- Νόμοι και λοιπές διατάξεις που διέπουν την εφαρμογή των σημείων που εξετάστηκαν θεωρητικά, στην συγκεκριμένη διοικητική πραγματικότητα.
- Οργάνωση, στελέχωση και λειτουργία των φορέων που εξετάζονται
 - ο Τυπική οργάνωση: τι ισχύει σύμφωνα με τους κανονισμούς ο
 - Πραγματική οργάνωση: τι συμβαίνει στην πράξη.
- Προβλήματα οργάνωσης, στελέχωσης και λειτουργίας των φορέων: με βάση παρατήρηση, συνεντεύξεις ερωτηματολόγια κλπ.

4. Τα συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα συνοψίζουν τα όσα εκτέθηκαν σε όλα τα κεφάλαια και υπογραμμίζουν τις απόψεις του συγγραφέα σχετικά με το τι πραγματικά συμβαίνει στην πράξη (πχ. η πραγματική οργάνωση και λειτουργία της κοινωνικής υπηρεσίας ενός δήμου) , τα θετικά και τα αρνητικά σημεία, την επάρκεια ή ανεπάρκεια των τρόπων ενέργειας και των συμπεριφορών που

παρατηρούνται στο συγκεκριμένο πεδίο που μελετήθηκε κλπ. Μια ερευνητική εργασία εφαρμοσμένου χαρακτήρα θα πρέπει να καταλήγει σε προτάσεις βελτίωσης των πιθανών προβλημάτων που καταγράφηκαν. Έτσι, προτάσεις δεν πρέπει να είναι γενικού χαρακτήρα, βιαστικές και διεκπεραιωτικές. Η διατύπωσή τους δεν πρέπει να αυτοσχεδιάζεται κατά την συγγραφή των συμπερασμάτων αλλά να προκύπτει από την ανάλυση των κεφαλαίων που προηγήθηκαν και να βασίζεται στην προσαρμογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας που παρουσιάστηκε και αξιολογήθηκε στην εργασία στις ιδιαιτερότητες του πεδίου που μελετήθηκε.

6. Τα υποβοηθητικά στοιχεία

Τα στοιχεία αυτά αν και εκ πρώτης όψεως μοιάζουν τεχνικά και δευτερεύοντα, είναι εν τούτοις σημαντικά για την ολοκληρωμένη εικόνα και την εντύπωση που θα προιαλέσει η εργασία.

1. Εξώφυλλο

Στο εξώφυλλο πρέπει να αναφέρονται :

- Ο τίτλος του ιδρύματος στο οποίο εκπονήθηκε η εργασία.
- Ο τίτλος και ενδεχομένως υπότιτλος της εργασίας
- Το όνομα του εκπονούντος την εργασία
- Το όνομα του εποπτεύοντος / εποπτευόντων την εργασία
- Το έτος/ ημερομηνία κατάθεσης

2. Δήλωση περί μη ευθύνης του ιδρύματος

Για να κατοχυρώνεται η ακαδημαϊκή ελευθερία του ερευνητή και να αποσυνδέεται η υποκειμενική του άποψη από την επιστημολογική ουδετερότητα του θεσμού όπου παρουσιάζεται και υποστηρίζεται η εργασία, συνήθως τίθεται σε χωριστή σελίδα, η ακόλουθη δήλωση : «Η έγκριση της παρούσας εργασίας από το (...τίτλος του ιδρύματος) δεν συνεπάγεται και την υιοθέτηση των απόψεων του/της συγγραφέα». Ειδικά για τις διδακτορικές διατριβές η δήλωση αυτή επιβάλλεται από τον νόμο (Ν.5343, αρθ.202, παρ.2)

3. Περιεχόμενα

Τα περιεχόμενα αναλύονται τουλάχιστον σε επίπεδο κεφαλαίου, ενδεχόμενα δε σε μια πιο λεπτομερή ενδοχή και σε επίπεδο παραγράφων. Οι υποδιαιρέσεις πρέπει να είναι αριθμημένες με έναν από τους παρακάτω τρόπους:

- 1) Μέρος Α : *Τίτλος*
 - ή
 - a) Κεφάλαιο Α: *Τίτλος*
 - i) Παράγραφος α: *Τίτλος*
 - ii) Παράγραφος β: *Τίτλος*
 - b) Κεφάλαιο Β: *Τίτλος*
 - i) Παράγραφος γ: *Τίτλος*
 - ii) Παράγραφος δ: *Τίτλος*

- 2) Μέρος Β: *Τίτλος*
 - a) Κεφάλαιο Γ: *Τίτλος*
 - i) Παράγραφος α: *Τίτλος*
 - ii) Παράγραφος β: *Τίτλος*
 - b) Κεφάλαιο Δ: *Τίτλος*
 - i) Παράγραφος γ: *Τίτλος*
 - ii) Παράγραφος δ: *Τίτλος*

- 1. Μέρος Α: *Τίτλος*
 - 1.1. Κεφάλαιο Α: *Τίτλος*
 - 1.1.1.Παράγραφος α: *Τίτλος*
 - 1.1.2. Παράγραφος β: *Τίτλος*
 - 1.2. Κεφάλαιο Β: *Τίτλος*
 - 1.2.1.Παράγραφος γ: *Τίτλος*
 - 1.2.2.Παράγραφος δ: *Τίτλος*

- 2. Μέρος Β: *Τίτλος*
 - 2.1. Κεφάλαιο Γ: *Τίτλος*
 - 2.1.1.Παράγραφος α: *Τίτλος*
 - 2.1.2.Παράγραφος β: *Τίτλος*

Δίπλα σε κάθε τίτλο (μέρους, κεφαλαίου ή παραγράφου) πρέπει να τίθεται ο αντίστοιχος αριθμός της σελίδας:

Μέρος Α : <i>Τίτλος</i>	σελ. 5
a) Κεφάλαιο Α: <i>Τίτλος</i>	σελ. 7
i) Παράγραφος α: <i>Τίτλος</i>	σελ. 8
ii) Παράγραφος β: <i>Τίτλος</i>	σελ. 17 κλπ.

4. Περίληψη

Απαραίτητη είναι μια σύντομη περιγραφή του περιεχομένου της εργασίας έτσι ώστε να δίνεται μια πρώτη ιδέα γι' αυτήν σε υποψήφιους αναγνώστες. Η περίληψη (abstract) δεν πρέπει να υπερβαίνει την μία έως μιάμιση σελίδα και ειθέτει συνοπτικά τους στόχους, τις υποθέσεις, την μεθοδολογία και τα βασικά συμπεράσματα της εργασίας. Χρήσιμη στις μέρες μας είναι και μια αγγλική περίληψη, ειδικά σε εργασίες που αναρτώνται στο διαδίκτυο.

5. Συντομογραφίες, γλωσσάριο

«Συντομογραφίες» είναι ένας κατάλογος με όλους τους τίτλους αποτελούμενους από αρχικά που παρατίθενται στην εργασία και την επεξήγηση καθενός από αυτούς (Π.χ. ΚΕΔΚΕ: Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας). Συντομογραφίες τίθενται μόνον όταν οι τίτλοι αυτοί είναι πολλοί (πχ. 10-15). «Γλωσσάριο» τίθενται σε ειδικές περιπτώσεις (κυρίως σε ανθρωπολογικές, εθνογραφικές, ιστορικές, φιλολογικές εργασίες) όταν χρησιμοποιούνται εκτενώς συνεντεύξεις ή αποσπάσματα κειμένων με γλωσσικούς ιδιωματισμούς (τοπικές διάλεκτοι, ειδική ορολογία κλπ.). Πρόκειται για σύντομα «λεξικά» που εξηγούν τους ιδιωματισμούς και τους ειδικούς όρους.

6. Πίνακες, Διαγράμματα

Διευκολύνει επίσης τον αναγνώστη η ύπαρξη ενός καταλόγου με όλους τους πίνακες και τα διαγράμματα που περιλαμβάνονται στην εργασία και δίπλα τον αντίστοιχο αριθμό της σελίδας που βρίσκονται. Τέτοιοι κατάλογοι καλό είναι να μπαίνουν, και πάλι, μόνο όταν στην εργασία χρησιμοποιούνται εκτεταμένα πίνακες και διαγράμματα.

7. Index

Με τον λατινικό αυτόν όρο (που σημαίνει δείκτης) περιγράφεται η καταλογογράφηση όλων των βασικών όρων που περιλαμβάνει η εργασία αλλά και προσώπων (κυρίως συγγραφέων) στους οποίους αναφέρεται, με παραπομπή στους αριθμούς όλων των σελίδων στις οποίες οι συγκεκριμένοι όροι ή πρόσωπα αναφέρονται. Η καταλογογράφηση αυτή, που μπορεί να είναι ενιαία ή χωριστή για όρους και πρόσωπα, διευκολύνει εξαιρετικά τον αναγνώστη να εντοπίσει όλες τις αναφορές της εργασίας ακριβώς στο θέμα που τον ενδιαφέρει. Η δημιουργία Index είναι δύσκολη και συνηθίζεται μόνο σε δημοσιευόμενες εργασίες υψηλών απαιτήσεων, κυρίως σε μονογραφίες και συλλογικούς τόμους.

8. Υποσημειώσεις

Οι υποσημειώσεις έχουν εξαιρετική σημασία σε μια επιστημονική εργασία, σε βαθμό που να μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι ο αριθμός και η ποιότητά τους αντανακλούν την ποιότητα της ίδιας της εργασίας. Αποτυπώνουν κατ' αρχή την έκταση και τα χαρακτηριστικά της δευτερογενούς έρευνας που έχει πραγματοποιηθεί, περιλαμβάνοντας παραπομπές σε βιβλία, άρθρα, διαδικτυακές και λοιπές πηγές που μελετήθηκαν. Παράλληλα στις υποσημειώσεις ο συγγραφέας της εργασίας έχει την δυνατότητα να εισαγάγει σχόλια, παρατηρήσεις αλλά και αναφορές σε θέματα που σχετίζονται μεν με κάποιο από τα ζητήματα που αναλύει στην συγκεκριμένη σελίδα του κυρίως κειμένου, η εκτενής όμως συζήτησή τους μέσα στο κείμενο θα αποπροσανατόλιζε την επιχειρηματολογία και την βασική κατεύθυνσή του. Οι υποσημειώσεις μπορούν συνεπώς να λειτουργήσουν ως επι μέρους «παράθυρα» που φωτίζουν λεπτομερέστερα ένα ειδικό θέμα, επιτρέποντας να προστρέξουν σ' αυτές μόνο όσοι από τους αναγνώστες ενδιαφέρονται ειδικότερα γι' αυτό, χωρίς να διασπάται η ενότητα του κυρίως κειμένου. Υποσημειώσεις εντάσσονται με έξι διαφορετικούς τρόπους:

1. Στο κάτω μέρος κάθε σελίδας με ενιαία αρίθμηση για όλα τα κεφάλαια.
2. Στο κάτω μέρος κάθε σελίδας με χωριστή αρίθμηση για κάθε κεφάλαιο
3. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου με ενιαία αρίθμηση για όλα τα κεφάλαια.
4. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου με χωριστή αρίθμηση για κάθε κεφάλαιο
5. Στο τέλος του κειμένου, ενιαία (με ενιαία αρίθμηση για όλα τα κεφάλαια) και
6. Στο τέλος του κειμένου, χωρισμένες ανά κεφάλαιο (και με χωριστή αρίθμηση).

Από τους παραπάνω τρόπους πρακτικότερος είναι ο πρώτος διότι δεν υποχρεώνει τον αναγνώστη να αλλάζει διαρκώς σελίδες για να παρακολουθεί και το κείμενο και τις υποσημειώσεις του, ενώ παράλληλα διευκολύνει και τον εντοπισμό των σημειώσεων (όταν πχ. ο συγγραφέας παραπέμφει σε προηγούμενη υποσημείωσή του) χωρίς να χρειάζεται να επισημαίνεται και το αντίστοιχο κεφάλαιο.

Οι υποσημειώσεις, σημαίνονται μέσα στο κείμενο με αναγραφή, συνήθως στο τέλος της φράσης —μετά την τελεία- ενός αριθμού που αντιστοιχεί στην σειρά τους. Ο αριθμός αυτός μπορεί να αντικατασταθεί επίσης από γράμμα ή λατινική αρίθμηση, πράγμα που δεν συνιστάται, ειδικά όταν υπάρχουν πολλές υποσημειώσεις, διότι δημιουργείται σύγχυση. Συνήθως λατινική αρίθμηση χρησιμοποιείται στις εισαγωγές, αν συντρέχει λόγος υποσημειώσεων, για να είναι διακριτές από εκείνες στο κυρίως κείμενο. Όλοι οι σύγχρονοι κειμενογράφοι διαθέτουν αυτόματες διαδικασίες εισαγωγής υποσημειώσεων με τις περισσότερες από τις παραπάνω εναλλακτικές επιλογές.

9. Παραπομπές

Παραπομπές είναι οι αναφορές στις πηγές (συγγραφέας, δημοσίευμα) από τις οποίες έχει αντληθεί μια πληροφορία, ένα στοιχείο, ένα επιχειρήμα ή μία άποψη. Οι παραπομπές όχι μόνο συνιστούν κατοχύρωση κατά της λογοκλοπής αλλά και αποτελούν και τον καθρέφτη της δευτερογενούς βιβλιογραφικής έρευνας. Όπως έχει σημειωθεί, με πιθανή εξαίρεση τις περιπτώσεις εκείνες όπου διερευνάται ένα απόλυτα καινοτόμο, άρα και βιβλιογραφικά παρθένο, πεδίο (οπότε το βάρος πέφτει αποκλειστικά σχεδόν στην πρωτογενή έρευνα), η έκταση και η ποιότητα των παραπομπών συγκαθορίζουν και την επιστημονική ποιότητα της εργασίας. Οι τρόποι με τους οποίους εισάγονται οι παραπομπές είναι αρκετοί αλλά σε γενικές γραμμές συνοψίζονται σε δύο συστήματα το *ευρωπαϊκό* και το *αμερικάνικο* ή σύστημα *Harvard*

1. Το ευρωπαϊκό σύστημα παραπομπών.

Οι παραπομπές σύμφωνα με το σύστημα αυτό μπαίνουν σε υποσημειώσεις.

a. Παραπομπή μονογραφίας / βιβλίου ενός συγγραφέα

Προηγείται το επώνυμο του συγγραφέα ενώ από το μικρό του όνομα συνήθως αναφέρεται μόνο το αρχικό, χωρίς να αποκλείεται και η πλήρης αναγραφή. Ακολουθεί σε παρένθεση το έτος έκδοσης. Στην συνέχεια παρατίθεται ο τίτλος υπογραμμισμένος (ή με πλάγια στοιχεία). Έπεται ο εκδοτικός οίκος. (Μέχρι πρόσφατα αναφέρονταν και η πόλη έκδοσης, συνήθως η πόλη της έδρας του εκδότη, διότι διευκόλυνε την εξεύρεση του βιβλίου. Σήμερα ωστόσο και λόγω της διεθνοποίησης των μεγάλων εκδοτικών οίκων που έχουν δραστηριότητες σε πολλές χώρες αλλά κυρίως λόγω της εύκολης αναζήτησης βιβλιογραφίας μέσω internet, η αναγραφή αυτή είναι λιγότερο απαραίτητη). Ακολουθεί ο αριθμός των σελίδων του βιβλίου, που μπαίνει με την μορφή: «(αριθμός) σελ.», π.χ.: 475 σελ.. Η παράθεση του αριθμού των σελίδων είναι αναγκαία, σε πτυχιακό, μεταπτυχιακό και διδακτορικό επίπεδο διότι η αναφορά του πιστοποιεί ότι ο συγγραφέας της εργασίας ήρθε σε άμεση επαφή με το παραπεμπόμενο έργο και δεν το πληροφορήθηκε δευτερογενώς (από άλλο άρθρο). Όλα τα παραπάνω στοιχεία της παραπομπής χωρίζονται μεταξύ τους με κόμματα. Μια πλήρης παραπομπή βιβλίου με τα παραπάνω χαρακτηριστικά θα έχει συνεπώς την ακόλουθη μορφή:

Τζόκας Σ., (1998), Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα . Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη. Θεμέλιο, 236 σελ.

Η υπογράμμιση του τίτλου μπορεί να αντικατασταθεί με έντονα (bold) ή πλάγια (italics) στοιχεία.

Τζόκας Σ., (1998), Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα . Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη, Θεμέλιο, 236 σελ.

ή

Τζόκας Σ., (1998), *Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα* . *Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη*. Θεμέλιο, 236 σελ.

Σε περίπτωση που πρόκειται για νεώτερη επανέκδοση κλασσικού έργου καλό είναι να αναγράφεται και η χρονολογία της αρχικής έκδοσης :

Gobineau A de, (1905/1999) Στο βασίλειο των Ελλήνων, Εκδόσεις Περίπλους, 239 σελ.

b. Παραπομπή άρθρου σε συλλογικό τόμο

Όταν το παραπεμπόμενο κείμενο είναι άρθρο δημοσιευμένο σε συλλογικό τόμο τότε ακολουθείται σε γενικές γραμμές το παραπάνω πρότυπο με τις ακόλουθες όμως διαφορές:

- Αναφέρονται κατ' αρχή ο συγγραφέας, το έτος έκδοσης με τον γνωστό τρόπο και ο τίτλος του άρθρου σε εισαγωγικά και τέλος σημειώνονται οι σελίδες του άρθρου
- Ακολουθεί η επισήμανση «σε» και αναφέρεται το όνομα / τα ονόματα των επιμελητών του συλλογικού τόμου με αναφορά σε παρένθεση: «(επιμ.)»
- Τίθενται κατόπιν ο εκδότης και ο αριθμός σελίδων του τόμου
- Η έμφαση (υπογράμμιση ή έντονα ή πλάγια στοιχεία) δίνεται στον τίτλο του τόμου και όχι του άρθρου.

Π.χ.:

Χαστάογλου Β.,(2002), «Η πολεοδομία του νέου βασιλείου», σ.σ. 301-316, σε Παπαγεωργίου-Βενετάς Α..(επιμ.):Η οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους, Εκδόσεις Οδυσσέας, 366 σελ.

Η ίδια πρακτική ακολουθείται και στους (σπάνιους) συλλογικούς τόμους που δεν υπάρχουν επιμελητές, όπως συμβαίνει ενίοτε σε πρακτικά συνεδρίων:

Πεσμαζόγλου Σ., (1995), «Ευρωκεντρικές κατασκευές», σε Επιστημονικό Συμπόσιο Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 390 σελ., σ.σ. 179-207

Όταν παραπέμπεται άρθρο δημοσιευμένο σε περιοδικό τότε ακολουθείται το παραπάνω πρότυπο με τις ακόλουθες διαφορές:

- Αναφέρονται ο συγγραφέας, το έτος έκδοσης και ο τίτλος του άρθρου σε εισαγωγικά
- Ακολουθεί η αναφορά στον τίτλο του περιοδικού με έμφαση (υπογράμμιση ή έντονα ή

πλάγια στοιχεία)

- Παρατίθενται στην συνέχεια οι αριθμοί του τόμου (αν αριθμούνται οι τόμοι του) και του τεύχους του περιοδικού
- Τέλος σημειώνονται οι σελίδες του άρθρου.

Π.χ.:

Λούκος Χ.,(1984) «Η ενσωμάτωση μιάς παραδοσιακής αρχοντικής οικογένειας στο ελληνικό κράτος: η περίπτωση των Μαυρομιχαλαίων», Τα Ιστορικά, τομ.Ι, τευχ. 2, σ.σ. 283-296

Εναλλακτικός τρόπος αναφοράς στους αριθμούς του τεύχους είναι ο εξής: αντί «τομ.Ι, τευχ. 2» τίθεται « I (2)»

d. Άρθρο με πολλούς συγγραφείς

Όταν οι συγγραφείς είναι πέραν των δύο, προκειμένου να αποφύγουμε την αναγραφή πολλών ονομάτων που επιβαρύνουν την υποσημείωση, αναφέρουμε μόνο το όνομα του πρώτου συγγραφέα (που συνήθως είναι ο βασικός, εκτός αν όλοι έχουν συνεισφέρει εξ ίσου οπότε μπαίνουν αλφαβητικά) ακολουθούμενο από το «et al.» που προέρχεται από τα λατινικά και σημαίνει «και συνεργάτες». Π.χ.

Αντί για:

Αβραάμ, Ευαγγελία, Βέγλης, Ανδρέας Α., Πομπόρτσης, Ανδρέας Σ., (2004), Έρευνα και συλλογή πληροφοριών στο διαδίκτυο, Εκδόσεις Τζιόλα, 374 σελίδες

Θέτουμε:

Αβραάμ, Ευαγγελία, et. al. (2004), Έρευνα και συλλογή πληροφοριών στο διαδίκτυο, Εκδόσεις Τζιόλα, 374 σελίδες

e. Παραπομπή σελίδων

Όταν συνοψίζουμε τις απόψεις ή τα στοιχεία που παρουσιάζει ο συγγραφέας χρειάζεται να αναφέρουμε και τις αντίστοιχες σελίδες του πρωτότυπου κειμένου. Η αναφορά στις σελίδες μπαίνει με την μορφή: «σ. (αριθμός)», π.χ.: σ.47 αν πρόκειται για σημεία που περιλαμβάνονται σε μία μόνο σελίδα ή σ.σ.47-48 αν πρόκειται για σημεία που διαχέονται σε περισσότερες σελίδες Π.χ.:

Τζόκας Σ., (1998), Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα
Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη. Θεμέλιο, 236 σελ., σ.σ. 26-34

Σε περίπτωση που γίνεται λεπτομερής αναφορά σε συγκεκριμένη άποψη του συγγραφέα, είτε αυτή παίρνει την μορφή της κατά λέξη παράθεσης, οπότε και τίθεται μέσα σε εισαγωγικά, είτε αποδίδεται περιφραστικά, χρειάζεται να σημειωθεί η ακριβής σελίδα ή σελίδες του κειμένου-πηγής για να διευκολύνεται ο αναγνώστης που επιθυμεί να ανατρέξει στο πρωτότυπο. Η αναφορά στις σελίδες μπαίνει επίσης με την μορφή: σ. (αριθμός), π.χ.: σ.47 αν πρόκειται για απόσπασμα δημοσιευμένο σε μία μόνο σελίδα ή σ.σ.47-48 αν πρόκειται για απόσπασμα δημοσιευμένο σε δύο σελίδες. Π.χ.:

«ο γνωσιακός ανθρωπολόγος μελετά το πως τα άτομα εντός των κοινωνικών ομάδων προσλαμβάνουν και σκέπτονται τα αντικείμενα και τα γεγονότα που συγκροτούν τον κόσμο τους...». (1)

(1) D' Andrade, R., (1995), The Development of Cognitive Anthropology,
Cambridge University Press, 272 σελ, σ.15

Αν τέλος γίνεται ειδική αναφορά σε κάποιες από τις αναλύσεις που περιλαμβάνονται σε άρθρο, τίθενται οι συγκεκριμένες σελίδες, στο τέλος της παραπομπής με την επισήμανση «και ειδικότερα».

Π.χ.:

Δημακόπουλος Γ., (1969), «Οι βαθμοί των δημοσίων και των δημοτικών υπαλλήλων. Ιστορική εξέλιξις». Επιθεώρησις της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, Τευχ. Η'-Θ', σ.σ. 15791606, και ειδικότερα σ.σ. 1580-1581.

f. Επανάληψη παραπομπής.

Συχνά χρειάζεται να παραπεμφθεί κατ' επανάληψη μια συγκεκριμένη πηγή. Σ' αυτή την περίπτωση δεν χρειάζεται να επαναλαμβάνεται κάθε φορά η παραπομπή σε όλες τις λεπτομέρειές της. Αρχεί η αναφορά του συγγραφέα και του έτους έκδοσης με την επισήμανση «οπ. παρ.» (υπογραμμισμένη, ή με έντονα ή με πλάγια) και τον αριθμό της συγκεκριμένης σελίδας ή σελίδων Π.χ.

(15) Δημακόπουλος Γ., (1969), «Οι βαθμοί των δημοσίων και των δημοτικών υπαλλήλων. Ιστορική εξέλιξις». Επιθεώρησις της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, Τευχ. Η'-Θ', σ.σ. 1579-1606.

(23) Δημακόπουλος, (1969), οπ.παρ., σ.1586-1589

Μια πληρέστερη εκδοχή περιλαμβάνει και την αναφορά στον αριθμό της αρχικής παραπομπής :

(23) Δημακόπουλος, (1969), οπ.παρ., υποσημ., (15), σ.1586-1589

Εάν το συγκεκριμένο κείμενο έχει παραπεμφθεί στην ακριβώς προηγούμενη υποσημείωση δεν χρειάζεται καν νέα αναφορά στον συγγραφέα αλλά μόνο η επισήμανση «οπ. παρ.» και ο αριθμός της νέας σελίδας :

(23) Δημακόπουλος, (1969), οπ.παρ., σ.1586-1589

(24) οπ.παρ. σ.1594

Αν μάλιστα η παραπομπή γίνεται και στις ίδιες σελίδες τίθεται μόνο:

(25) οπ.παρ.

g. Εισαγωγή έμφασης σε κείμενο που παραπέμπεται

Αν επιθυμούμε μέσα στην παρατιθέμενη φράση να τονίσουμε ιδιαίτερα κάποιο σημείο, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε πλάγια ή έντονα στοιχεία αλλά θα πρέπει να το επισημάνουμε στην υποσημείωση ως «έμφαση δική μας». Π.χ.:

«ο γνωσιακός ανθρωπολόγος μελετά το πως τα άτομα εντός των κοινωνικών ομάδων προσλαμβάνουν και σκέπτονται τα αντικείμενα και τα γεγονότα που συγκροτούν τον κόσμο τους...». (1)

(1) D' Andrade, R., (1995), The Development of Cognitive Anthropology.

Cambridge University Press, 272 σ.15, έμφαση δική μας

h. Δευτερογενής παραπομπή

Σε περίπτωση που τα στοιχεία ή την άποψη που επικαλούμαστε τα πληροφορηθήκαμε δευτερογενώς θα πρέπει μεν να αποδοθούν στον συγγραφέα που έχει την πατρότητά τους, η παραπομπή όμως να γίνει στο κείμενο δια του οποίου τα επισημάναμε με την φράση «παραπέμπεται σε» η «σε». Αυτό μπορεί να γίνει με δύο τρόπους:

A. Είτε δίνοντας την λεπτομερή παραπομπή τόσο της αρχικής δημοσίευσης όσο και της δευτερογενούς πηγής:

Σακκή Δ., (1995), «Η εκπαίδευση στην επαρχία της Μήλου κατά τα πρώτα χρόνια της εθνικής ανεξαρτησίας», Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, Τόμος ΙΔ', σ.σ. 190-204, παραπέμπεται σε Τζόκας Σ., (1998), Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα . Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη., Θεμέλιο, 236 σελ., σ. 29

B. Είτε κάνοντας μια απλή αναφορά στην πρωτότυπη δημοσίευση (τον συγγραφέα και ενδεχομένως τον τίτλο) και παραπέμποντας λεπτομερώς μόνο στην δευτερογενή πηγή

Δ. Σακκή, «Η εκπαίδευση στην επαρχία της Μήλου κατά τα πρώτα χρόνια της εθνικής ανεξαρτησίας», παραπέμπεται σε Τζόκας Σ., (1998), Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα . Υπανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη., Θεμέλιο, 236 σελ., σ. 29

1. Παραπομπή σε διαδικτυακές πηγές

Όπως προαναφέρθηκε, το διαδίκτυο όχι μόνο αποτελεί έγκυρη πηγή πληροφόρησης και τεκμηρίωσης αλλά και η χρήση του είναι ερευνητικά απαραίτητη ειδικά για επιστήμες στις οποίες η έρευνα εξελίσσεται με γρήγορους ρυθμούς (όπως η ίδια ή πληροφορική) και οι δημοσιεύσεις γίνονται σε μεγάλο βαθμό στο διαδίκτυο. Παράλληλα οι πληροφορίες και τα δεδομένα που παράγονται από δημόσιους φορείς αναρτώνται σε μεγάλη έκταση και πάλι σε αντίστοιχους ιστότοπους και ιστοσελίδες. Η παραπομπή σε διαδικτυακή πηγή, αν πρόκειται για πηγή δευτερογενούς χαρακτήρα, π.χ. άρθρο που έχει αναρτηθεί σε ιστοσελίδα, ακολουθεί τις προδιαγραφές που προεκτέθηκαν με την ακόλουθη τελική προσθήκη: «διαθέσιμο σε (διεύθυνση ιστοσελίδας)» Π.χ.:

Rayner, L. (2005), *The EU Foreign Ministry and Union Embassies*, Foreign Policy Centre, διαθέσιμο σε <http://fpc.org.uk/fsblob/499.pdf>.

Το ίδιο ισχύει και για παραπομπή σε ηλεκτρονικά περιοδικά, δηλαδή περιοδικά που δημοσιεύονται αποκλειστικά στο διαδίκτυο και τα οποία πλέον αφθονούν. Στην περίπτωση αυτή, επειδή η ηλεκτρονική έκδοση δεν έχει διαδοχή των άρθρων όπως η έντυπη, αλλά παράλληλη ανάρτηση των τίτλων με μορφή συνδέσεων (links), δεν υπάρχει αριθμός σελίδων για κάθε άρθρο. Αντίθετα δεν ισχύει το ίδιο για τις ηλεκτρονικές εκδόσεις των έντυπων περιοδικών ή και βιβλίων όπου το δημοσίευμα εμφανίζεται πλήρες και πανομοιότυπο με την έντυπη μορφή του, οπότε και η παραπομπή γίνεται με τον κανονικό τρόπο.

2. Το αμερικανικό σύστημα παραπομπών (σύστημα Harvard).

Πρόκειται για ένα πολύ απλουστευμένο, σε σχέση με το ευρωπαϊκό, σύστημα παραπομπών πράγμα που γεννά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Κατ' αρχή το σύστημα Harvard δεν λειτουργεί αυτοτελώς αλλά μόνο σε συνεργασία με την Βιβλιογραφία. Και τούτο διότι, σύμφωνα με αυτό, δεν δίνεται στην παραπομπή όλη η πληροφορία που αφορά το δημοσίευμα αλλά μόνον το όνομα του συγγραφέα και το έτος έκδοσης. Τα στοιχεία αυτά μπαίνουν σε παρένθεση μέσα στο κείμενο. Η παραπομπή παίρνει συνεπώς την ακόλουθη μορφή:

Μέσα στο κείμενο της εργασίας σημειώνεται πχ.:

«Η έμφαση δίδεται από την Mead στο επίπεδο των μικρο-μεταβολών οι οποίες συνδέονται με μαθησιακές διαδικασίες (Mead, 1964)» και ο αναγνώστης που επιθυμεί να πληροφορηθεί περισσότερα για την πηγή θα πρέπει να ανατρέξει στην βιβλιογραφία για να βρεί την πλήρη παραπομπή:

Mead, M., (1964) Continuities in Cultural Evolution, Transaction Pub., 488 σελ.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι με τον τρόπο αυτό απλουστεύεται μεν η δουλειά του συγγραφέα αλλά επιβαρύνεται ο αναγνώστης. Παράλληλα η παραπομπή αποσυνδέεται από τον εκτός κειμένου σχολιασμό γεγονός που δημιουργεί προβλήματα. Ο σχολιασμός:

- είτε μπαίνει εντός κειμένου επιβαρύνοντάς το με παράπλευρη, ήσσονος σημασίας ή λεπτομερή επιχειρηματολογία και ανάπτυξη,
- είτε μπαίνει τελικά σε υποσημείωση, κατά το ευρωπαϊκό σύστημα, και χωρίς την αναφορά στην πηγή, οπότε χάνεται το πλεονέκτημα της απλούστευσης.

Σε περίπτωση που παραπέμπεται περιφραστικά ή κατά λέξη απόσπασμα μπορεί να προστεθεί μέσα στην παρένθεση εκτός από τον συγγραφέα και το έτος έκδοσης και ο αριθμός της σελίδας:

«... το ένστικτο της κατοχής, το κίνητρο της κατάκτησης, της διατήρησης, της υπεράσπισης των αποκλειστικών δικαιωμάτων επί δεδομένης επικράτειας. Το ανθρώπινο πολιτισμικό ένστικτο για φυσικό χώρο \Lebensraum\ » (Sahlins, 2000, σ. 48)

Και στην βιβλιογραφία και πάλι η πλήρης παραπομπή:

Sahlins, M., (2000), Culture in Practice. Selected Essays., Zone Books, 600 σελ.,.

Σε περίπτωση όπου ένας συγγραφέας έχει δύο ή περισσότερες παραπεμπόμενες δημοσιεύσεις το ίδιο έτος αυτές διακρίνονται με αρίθμηση. Πχ.

Εντος κειμένου τίθεται «(Κούρκου 1995 α)», «(Κούρκου 1995β)» κλπ, ενώ στην βιβλιογραφία παρατίθενται:

Κούρκου Ε.(1975α), «Το ελληνικό κράτος από 1830 ως 1832-Τα πολιτικά γεγονότα» σε Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Εκδοτική Αθηνών, τομ. ΙΒ., σ.σ. 542-562

Κούρκου Ε., (1975β),«Η Παιδεία από το 1821 ως το 1827», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τομ. ΙΒ, σ. 587

10. Βιβλιογραφία

Η βιβλιογραφία είναι κατάλογος που περιλαμβάνει το σύνολο των πηγών από τις οποίες αντλήθηκε δευτερογενές (και όχι μόνο) υλικό για την εργασία. Ο πλούτος της βιβλιογραφίας, η έγκταση και η ποιότητα των πηγών, αποτελεί μέτρο της ποιότητας της ίδιας της εργασίας. Η βιβλιογραφία παρατίθεται απολύτως αλφαβητικά (κατά το πρώτο, μετά το δεύτερο, εν συνεχεία το τρίτο γράμμα κλπ) και η αναφορά στα βιβλία και τα άρθρα (συγγραφείς, τίτλους, εκδότες κλπ) γίνεται με τους ίδιους ακριβώς τρόπους με τους οποίους γίνονται οι παραπομπές. Π.χ.

Ανδρονόπουλος Β., Μαθιουδάκης Μ., (1992), Νεοελληνική Διοικητική Ιστορία. Περιφερειακή Διοίκηση, Τοπική Αυτοδιοίκηση, Εκδόσεις Μαθιουδάκι- Ανδρονόπουλου, 200 σελ

Ανωνύμου, (1870/ 1977), Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι. Χειρόγραφον έλληνοσ υπαξιωματικού. Επιμέλεια Mario Vitti, Ερμούς, 226 σελ.

Anderson P., (1974/2001) Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό, Οδυσσέας, 335 σελ.

Αζελός Χ., (1995), Στοιχεία Κριτικής της Νεοελληνικής Ιδεολογίας, Ελληνικά Γράμματα, 165 σελ.

Βακαλόπουλος Α. (1979/2000), Νέα Ελληνική Ιστορία, 1204-1985, Εκδόσεις Βάνιας, 486 σελ.

Βεργόπουλος Κ., (1975), Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας. Εξάντας, 407 σελ.

Βερέμης Θ., (1997/2000), Ο στρατός στη ελληνική πολιτική. Από την ανεξαρτησία στην δημοκρατία, Κούριερ Εκδοτική, 342 σελ.

Γεραγός Κ. (1948), Σελίδες από την διοικητικήν ιστορίαν της Ελλάδος, Αθήναι, 307 σελ.

Γεωργαράκης Ν., (1990), «Κράτος και μηχανισμοί ενσωμάτωσης στην μεταπολίτευση»,

Κοινοβουλευτική επιθεώρηση, τ. 5-6,

Γιανναράς Χ.,(1978), Η νεοελληνική ταυτότητα ,Εκδόσεις Γρηγόρη.

Δαμιανάκος Σ., (1999), «Το δυσεύρετο μοντέλο της ελληνικής Γεωργίας», σε Κασίμης Χ., Λουλούδης Λ., Υπαιθρος Χώρα. Η ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του Εικοστού Αιώνα., Πλέθρον /ΕΚΚΕ, σ.σ. 55-84

Δεμερτζής Ν.,(1994), «Η επιλεκτική παράδοση της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας» σε Δεμερτζής Ν, Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα, Εκδόσεις Οδυσσέας, 349 σελ., σ.σ. 41-74

κλπ. κλπ

Η βιβλιογραφία μπορεί να υποδιαιρείται σε πολλά υποσύνολα. Συνήθως διακρίνουμε:

- Την ελληνόγλωσση από την ξενόγλωσση

Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται όλα τα κείμενα που έχουν εκδοθεί στην ελληνική γλώσσα, ανεξαρτήτως του αν είναι πρωτότυπες δημοσιεύσεις ελλήνων συγγραφέων ή μεταφράσεις στην ελληνική ξένων δημοσιεύσεων. Τα ονοματεπώνυμα των ξένων συγγραφέων παρατίθενται με τον τρόπο με τον οποίο αναγράφονται στην έκδοση. Αν αναγράφονται μεταφρασμένα (π.χ. Βέμπερ) θα παρατεθούν έτσι και με την αντίστοιχη σειρά του ελληνικού αλφαβήτου. Αν αναγράφονται στο πρωτότυπο (Weber) θα παρατεθούν επίσης στο πρωτότυπο και:

είτε με την σειρά που έχει το αντίστοιχο γράμμα στο λατινικό αλφάβητο, μετά τα αντίστοιχα ελληνικά.

Π.χ.

Ευλαμπίου Σ., (1894), Η εν Ελλάδι κακοδιοίκησης τα αίτια αυτής και τα της θεραπείας μέσα , Τεργέστη, Τύποις Αυστριακού Αλόυδ, 426 σελ

Edgar W., (1980), «Οι εκκαθαρίσεις του 1917: Η σημασία τους για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου», σε Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του., Εκδόσεις Φιλιπότη, 719 σελ.

Eichtal G. (1886/1974), Οικονομικά και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1821, Μπάϋρον, 126 σελ.

Καλλίας Κ., (1980), « Χαρίλαος Σπ. Τρικούπη» σε Παρουσία του Χαριλάου Τρικούπη στα εκατόν πενήντα χρόνια από την γέννησή του, Τετράδια Ευθύνης αρ. 12, 175 σελ. σ.σ. 26-57

είτε με την σειρά που θα είχε το όνομα αν ήταν μεταφρασμένο (ηχητική σειρά)

Γιαννόπουλος Ι., (1975), «Η Επανάσταση κατά το 1823», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τομ. ΙΒ.,, σ.σ. 289-313

Gobineau A de, (1905/1999) Στο βασίλειο των Ελλήνων, Εκδόσεις Περίπλους, 239 σελ.

Δεμερτζής Ν (1989), Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα, Παπαζήση

Όπου ο Gobineau ταξινομείται στο γράμμα Γ λόγω αντίστοιχης προφοράς (Γιομπινώ)

Σε περιπτώσεις που η βιβλιογραφία δεν είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη η διάκριση σε ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα μπορεί να μην τηρείται και τα κείμενα να ταξινομούνται ενιαία με βάση έναν από τους παραπάνω τρόπους.

- Τα βιβλία από τα άρθρα

Η διάκριση αυτή μπορεί να γίνει σε πρώτο ή σε δεύτερο επίπεδο. Δηλαδή:

είτε να υπάρξουν αρχικά δύο κατηγορίες, μία «Βιβλία» και μία «Άρθρα», εντός των οποίων υποδιαιρούμε σε ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα αντίστοιχα

είτε να κατηγοριοποιήσουμε αρχικά σε ελληνόγλωσσα και ξενόγλωσσα υποδιαιρώντας κάθε κατηγορία σε βιβλία και άρθρα

Και πάλι στις περιπτώσεις που η βιβλιογραφία δεν είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη η διάκριση σε βιβλία και

άρθρα μπορεί να μην τηρείται και τα κείμενα να ταξινομούνται ενιαία.

- Οι πρωτογενείς από τις δευτερογενείς πηγές

Πέραν των επιστημονικών δημοσιεύσεων (βιβλίων και άρθρων) και οι πρωτογενείς πηγές εντάσσονται στην βιβλιογραφία, σε διαφορετικές ασφαλώς υπο-κατηγορίες. Έτσι νομοθεσία που αναφέρθηκε, ημερήσιος και περιοδικός τύπος που αποδελτιώθηκε, αρχειακοί φάκελλοι που διερευνήθηκαν συστηματικά παρατίθενται ως εξής:

Νομοθεσία

- Κανονισμός (ΕΚ) 1/2003 του Συμβουλίου της 16.12.2002, ΕΕ L 1/04.01.2003
- Οδηγία 2002/21/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 07.03.2002, ΕΕ L 108/24.04.2002
- Απόφαση 2002/627/ΕΚ της Επιτροπής της 29.04.2002, ΕΕ L 200/30.07.2002
- Ανακοίνωση ΕΕ C 101/27.04.2004
- Νόμος Ν. 1588/1985 “Κυβέρνηση και Κυβερνητικά Όργανα”, ΦΕΚ Α' 137
- Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου Π.Υ.Σ. 88/1996 “Μεταβολές στα Συλλογικά Κυβερνητικά Όργανα και Επιτροπές”, ΦΕΚ Α' 65.

Τύπος

- Εφημερίδα «Ελευθεροτυπία», έτη 2000-2005
- Εφημερίδα «Θάρρος» Μεσσηνίας, έτη 1981-1989

Αρχειακές πηγές

- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Καποδιστριακό Αρχείο, Φάκελλοι 1-20

11. Παραρτήματα

Υλικό το οποίο αποτελεί πρωτογενή πηγή πληροφοριών της εργασίας (νομοθεσία, ερωτηματολόγια και λεπτομερής ανάλυση απαντήσεων, οργανισμοί και οργανογράμματα υπηρεσιών κλπ) μπορεί να συμπεριληφθεί στο σώμα της εργασίας έξω όμως από το κυρίως κείμενό της. Έτσι διευκολύνεται ο αναγνώστης που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο ζήτημα και επιθυμεί να ανατρέξει σε λεπτομερή και πρωτότυπα στοιχεία, χωρίς να επιβαρύνεται το κείμενο και να διασπάται η ομοιομορφία και ο ενιαίος του χαρακτήρας. Τα παραρτήματα μπορεί να είναι πολλά και αριθμούνται διακριτά (Παράρτημα Α : τίτλος , Παράρτημα Β : τίτλος κλπ). Εντάσσονται στο τέλος του βιβλιοδετημένου σώματος της εργασίας, μετά και από την βιβλιογραφία

Δ. Η ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Η δημόσια παρουσίαση και υπεράσπιση της εργασίας, πέραν του ότι αποτελεί στοιχείο της ακαδημαϊκής παράδοσης, είναι εξαιρετικά σημαντική φάση της όλης εκπόνησης και συχνά καθοριστική παράμετρος για την διαμόρφωση του τελικού βαθμού. Σε πολλές περιπτώσεις προβλέπεται ότι έως και το 25% ή ακόμα και 30% του τελικού βαθμού προκύπτει από την ποιότητα της παρουσίασης.

Η φάση αυτή είναι καθοριστική για δύο λόγους.

Πρώτον, διότι ενώ η όλη διαδικασία εκπόνησης και η έγκριση κατάθεσης βρίσκονται υπό την εποπτεία ενός κατ' αρχή προσώπου —του επιβλέποντος καθηγητή- (και στην περίπτωση του διδακτορικού, τυπικά, μιάς τριμελούς επιτροπής), στην φάση της υποστήριξης η ομάδα των κριτών διευρύνεται με πρόσωπα που δεν έχουν αναμιχθεί στην διαδικασία της εκπόνησης και φέρουν μιά τρίτη, εξωτερική ματιά στο τελικό αποτέλεσμά της. Στις μεν πτυχιακές και μεταπτυχιακές εργασίες η αξιολόγηση γίνεται από τριμελή στα δε διδακτορικά από επταμελή επιτροπή. Κατά μίαν έννοια τα επι πλέον μέλη των επιτροπών υποστήριξης, αξιολογώντας και βαθμολογώντας την εργασία, αξιολογούν εμμέσως και το εποπτικό έργο των ομολόγων τους (peer evaluation). Η υποστήριξη λοιπόν αφορά και την σχέση του νέου ερευνητή με τον δάσκαλό του.

Δεύτερον, διότι η υποστήριξη εκθέτει τον εκπονήσαντα την εργασία στον επιστημονικό διάλογο υποχρεώνοντάς τον όχι μόνο να παρουσιάσει δημόσια τους στόχους, τις υποθέσεις, την μέθοδο, την θεωρία, την δευτερογενή και πρωτογενή έρευνά του, τον τρόπο συγγραφής και τα τελικά του

συμπεράσματα αλλά και να απαντήσει σε κριτικές ερωτήσεις επι όλων αυτών. Ακόμη δε περισσότερο τον αναγκάζει να υπερασπισθεί τις επιστημονικές και μεθοδολογικές επιλογές του, τις απόψεις που υιοθετεί και τα επιστημονικά συμπεράσματα στα οποία καταλήγει. Κατά συνέπεια στην φάση αυτή πιστοποιεί τον βαθμό σφαιρικής κατανόησης του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου και την ικανότητά του να χειρίζεται αποτελεσματικά τα μεθοδολογικά εργαλεία του πεδίου αυτού. Τεκμηριώνει δηλαδή την επιστημονική του ιδιότητα.

Η υποστήριξη περιλαμβάνει δύο μέρη: την παρουσίαση και την συζήτηση. Ένα τυπικό σχήμα ξεκινά από είκοσι λεπτά παρουσίασης και σαράντα λεπτά συζήτησης που στην περίπτωση μιάς διδακτορικής διατριβής μπορούν να επιμηκυνθούν σημαντικά.

1. Η παρουσίαση

Από την στιγμή που στον περιορισμένο χρόνο της δεν είναι δυνατή η αναλυτική αναφορά σε όλη την εργασία ο ερευνητής πρέπει να επιλέξει και να ιεραρχήσει:

- Σε τι θα αναφερθεί και τι θα παραλείψει
- Σε τι θα αναφερθεί διεξοδικά και σε τι περιληπτικά

Επειδή κατά τειμήριο οι κρίνοντες είναι επιστήμονες του συγκεκριμένου πεδίου πρέπει να θεωρηθούν κατ' αρχήν εξοικειωμένοι με τα θεωρητικά σχήματα και τις μεθοδολογίες του. Άρα δεν χρειάζεται να δαπανηθεί πολύτιμος χρόνος με εκτενείς αναφορές στα θεωρητικά προαπαιτούμενα της έρευνας. Δεν πρέπει όμως και να αγνοηθούν τελείως. Απαιτείται:

- Να αιτιολογηθεί η επιλογή του θέματος και να υπογραμμισθεί το επιστημονικό του ενδιαφέρον
- Να απαριθμηθούν τα ερωτήματα ή οι υποθέσεις εργασίας
- Να παρατεθούν συνοπτικά τα θεωρητικά υποδείγματα που χρησιμοποιήθηκαν. Αν τα μέλη της επιτροπής θελήσουν να διερευνήσουν περισσότερο τις γνώσεις και την κατανόηση του ερευνητή θα επανέλθουν με ερωτήσεις.
- Να περιγραφεί σύντομα το πεδίο της πρωτογενούς έρευνας και τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν
- Να αναλυθούν εκτενέστερα τα επι μέρους και τα συνολικά συμπεράσματα. Αυτά ακριβώς παρουσιάζουν κατά κανόνα και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την επιτροπή

Ενδιαφέρον προκαλεί το να μην ακολουθήσουμε με ακρίβεια την δομή της εργασίας αλλά να διαμορφώσουμε μια διαφορετική δομή παρουσίασης με βάση την ιεράρχηση των θεμάτων στα οποία

θα εστιαστούμε

2. Power-point και διαφάνειες

Δεν νοείται πλέον παρουσίαση χωρίς εποπτικό υλικό. Το υλικό αυτό αποτυπώνεται σε power-point ή σε διαφάνειες. Μερικοί βασικοί κανόνες για την προετοιμασία των σλάϊντ του power-point ή των διαφανειών είναι οι ακόλουθοι:

- Στο σλάϊντ δεν τοποθετούνται εκτεταμένα κείμενα αλλά μόνο λέξεις κλειδιά. ή σύντομες φράσεις. Σε καμία περίπτωση δεν χρησιμοποιείται η (κακή) τεχνική της κατά λέξη αντιγραφής απ'το κείμενο της εργασίας στο σλάϊντ του power-point (copy-paste)
- Δεν διαβάζουμε το σλάϊντ. Αναλύουμε προφορικά. Οι λέξεις κλειδιά είναι εκεί για να υπενθυμίζουν
- Παραπέμπουμε στο σλάϊντ με φράσεις («όπως βλέπουμε εδώ») ή με κινήσεις
- Κάθε σλάϊντ υποστηρίζει προφορική παρουσίαση 1-2 λεπτών. Έτσι μιά εικοσάλεπτη παρουσίαση θα χρειαστεί περί τα 10-15 σλάϊντς.
- Χρησιμοποιούμε ένα ουδέτερο, ανοικτόχρωμο φόντο γιατί τα σκούρα και έντονα χρώματα κουράζουν και τα σύνθετα σχέδια αποσπούν την προσοχή
- Στο ξεκίνημα της παρουσίασης τοποθετούμε ένα σλάϊντ αντίστοιχο με το εξώφυλλο της εργασίας: τίτος ιδρύματος, τίτλος εργασίας, όνομα φοιτητή, όνομα εποπτεύοντος καθηγητή, ημερομηνία
- Για να σημάνουμε την λήξη της παρουσίασης τοποθετούμε ένα σλάϊντ με την φράση «Ευχαριστώ για την προσοχή σας»

Ακόμα πρέπει:

- τα φώτα της αίθουσας στο σημείο της οθόνης να είναι χαμηλωμένα
- ο ομιλητής να είναι όρθιος,
- να απευθύνεται στο ακροατήριό του και όχι στην οθόνη προβολής ή τον υπολογιστή
- να μην παρεμβάλεται στην δέσμη του προβολέα και να μην εμποδίζει την οπτική επαφή του ακροατηρίου με την οθόνη
- να χρωματίζει τον λόγο του τονίζοντας τα σημαντικά σημεία
- να δώσει στο ξεκίνημα ένα σύντομο προφορικό πλάνο της παρουσιάσής του

3. Η συζήτηση

Τα μέλη της επιτροπής θέτουν στην συνέχεια ερωτήσεις. Συνήθως προηγείται ο αρχαιότερος των καθηγητών ενώ ο εποπτεύων ομιλεί τελευταίος ή και δεν θέτει καθόλου ερωτήσεις.

Στοιχεία μιάς στρατηγικής του αξιολογούμενου προκειμένου να ανταποκριθεί στην συζήτηση είναι τα ακόλουθα:

- Οι αξιολογούντες γνωρίζουν σε βάθος τα μεθοδολογικά και επιστημολογικά ζητήματα, ενίοτε μάλιστα επι μέρους πλευρές αυτών των ζητημάτων. Ο αξιολογούμενος αντίθετα γνωρίζει συνήθως καλύτερα τα ζητήματα που αφορούν την εμπειρική του έρευνα και το συγκεκριμένο πεδίο της. Θα πρέπει συνεπώς να συνδέει κατά το δυνατόν ακόμα και τις θεωρητικές ή μεθοδολογικές ερωτήσεις με πρακτικά παραδείγματα από την έρευνά του.
- Ακόμη και αν οι ερωτήσεις μοιάζουν επιθετικές ο αξιολογούμενος θα πρέπει να αποφύγει κάθε υποψία αντιδικίας με την επιτροπή του. Όταν η ερώτηση έχει κριτικό χαρακτήρα ο αξιολογούμενος θα πρέπει να ξεκινά αναγνωρίζοντας την ορθότητα των παρατηρήσεων και να εξηγεί το πως οδηγήθηκε στην επικρινόμενη θέση.
- Θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να αναδεικνύονται οι περιορισμοί της έρευνας που θέτει η ίδια η οριοθέτηση του αντικείμενου, η μεθοδολογία ή οι υποθέσεις
- Αν η ερώτηση δεν γίνεται κατανοητή ο ερωτώμενος δεν πρέπει να διστάζει να ζητήσει διευκρίνιση ή επανάληψη
- Δεν μακρογορούμε δεν διακόπτουμε, αφήνουμε των ερωτώντα να διατυπώσει πλήρως την σκέψη του.
- Συχνά ξεκινά μιά συζήτηση μεταξύ των μελών της επιτροπής.. Καλό θα είναι ο αξιολογούμενος να μην τοποθετείται εκτός αν ερωτηθεί και έχει σαφή άποψη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Α. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αβραάμ, Ευαγγελία, Βέγλης, Ανδρέας Α., Πομπόρτσος, Ανδρέας Σ., (2004), Έρευνα και συλλογή πληροφοριών στο διαδίκτυο, Εκδόσεις Τζιόλα, 374 σελίδες

Bell, Judith (1999), Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας, Gutenberg, 251 σελίδες

Corpans, Jean (2004), Η επιτόπια εθνολογική έρευνα, Gutenberg, 193 σελίδες

Δημητρόπουλος, Ευστάθιος Γ. (2002), Εισαγωγή στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας: ένα συστημικό δυναμικό μοντέλο, Έλλην, 310 σελίδες

Ελευθεριάδης, Παναγιώτης Μ., (1991), Συγγραφική τεχνική και μεθοδολογία έρευνας, Πρωταγόρας, 142 σελίδες

Javeau, Claude, (2000), Η έρευνα με ερωτηματολόγιο, Τυπωθήτω, 259 σελίδες

Θεοφανίδης, Σταύρος Μ. (1998), Μεθοδολογία της επιστημονικής σκέψης και έρευνας, Εκδόσεις Μπένου, 803 σελίδες

Ιωσηφίδης, Θεόδωρος, (2003), Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες, Κριτική, 158 σελίδες.

Κυριαζή, Νότα, (1999), Η κοινωνιολογική έρευνα, Ελληνικά Γράμματα, 366 σελίδες.

Λάζος, Γρηγόρης, (1998), Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες, Παπαζήσης, 581 σελίδες

Λυδάκη, Άννα, (2001), Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας, Καστανιώτη, 298 σελίδες Mason,

Jennifer, (2003), Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας, Ελληνικά Γράμματα, 396 σελίδες

Μητρογιαννοπούλου, Αγγελική, (2005), Πρακτικός οδηγός στην επιστημονική έρευνα, Κλειδάριθμος, 144 σελίδες

Mishler, Elliot G., (1996), Συνέντευξη έρευνας, Ελληνικά Γράμματα, 270 σελίδες

Orna, Elizabeth, Stevens, Graham, (1998), Οργάνωση των πληροφοριών στην έρευνα, Ελληνικά Γράμματα, 186 σελίδες

Παππάς, Θεόδωρος Γ., (2002), Η μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας στις ανθρωπιστικές επιστήμες, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 190 σελίδες

Van Evera, Stephen, (2001), Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης, Ποιότητα, 246 σελίδες

B. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Bader Gloria E., Rossi Catherine A., (2002), Focus Groups: A Step-By-Step Guide, The Bader Group, 61 pages

Bernard Russell H., (1999), Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches, Sage Publications, 781 pages

Bolker Joan, (1998), Writing Your Dissertation in Fifteen Minutes a Day: A Guide to Starting, Revising, and Finishing Your Doctoral Thesis, Owl Books, 184 pages

Creswell John W., (1997), Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five

Traditions, Sage Publications, 424 pages

Creswell John W. (2002), Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches, Sage Publications, 246 pages

Davis Gordon B., (1997), Writing the Doctoral Dissertation, Barron's Educational Series 154 pages

Edmunds Holly, (2000), Focus Group Research Handbook, McGraw-Hill, 288 pages

Glatthorn Allan A., Joyner Randy L., (2005), Writing the Winning Thesis or Dissertation : A Step-by-Step Guide, Corwin Press, 288 pages

Hart Christopher, (1999), Doing a Literature Review : Releasing the Social Science Research Imagination, Sage Publications, 230 pages

Neuman, Lawrence W, (2005), Social Research Methods: Quantitative and Qualitative Approaches, Allyn & Bacon, 600 pages

Rudestam Kjell Erik, Newton Rae R., (2001), Surviving Your Dissertation: A Comprehensive Guide to Content and Process, Sage Publications, 312 pages

Sternberg David,(1981), How to Complete and Survive a Doctoral Dissertation^ . Martin's Griffin, 224 pages

Yin Robert K., (2002), Case Study Research: Design and Methods, Sage Publications, 200 pages